

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА
ГРІНЧЕНКА**

**Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра всесвітньої історії**

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ОСВІТНІ НОВАЦІЇ В РЕЧІ ПОСПОЛИТИЙ (XVI–XVIII СТ.):
ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ**

**Спеціальність: 032 «Історія та археологія»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)**

Юхименко Марина Олександрівна
Студентка 4 курсу групи
ІСТб.-1-22-4.0 д.

Науковий керівник:
Драч Оксана Олександрівна
доктор іст. наук, професор

Роботу захищено «___» _____ 2026 р.

Оцінка _____

Київ – 2026 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Історіографія, джерела і методи дослідження	6
1.1. Історіографія теми	6
Джерельна база та методологія дослідження.....	11
РОЗДІЛ 2. Освітні новації в Речі Посполитій у XVI ст.	18
Гуманістичні засади та зміст освіти у Речі Посполитій XVI ст.....	18
Родинна модель освіти і виховання: гендерний аспект.....	22
. Система учнівства та підготовки шляхетської молоді.....	26
Інституційна система освіти Речі Посполитої: школи, колегії та університети.....	32
РОЗДІЛ 3. Формування системи жіночої освіти у XVII–XVIII ст.	40
3.1. Традиційні моделі соціалізації жінок: родина і церква.....	40
Монастирі як освітні центри для жінок.....	49
Світські освітні ініціативи та їх розвиток.....	57
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	68

Вступ

Минуле освіти є ключем до розуміння розвитку суспільства, його цінностей і соціальних структур. Освітні практики не лише відображають рівень культурного та інтелектуального розвитку епохи, але й формують моделі поведінки, світогляд та соціальні ролі людини. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження освітніх процесів ранньомодерної доби, зокрема в Речі Посполитій, яка у XVI–XVIII ст. була одним із провідних культурно-освітніх центрів Центрально-Східної Європи. Саме в цей період відбуваються суттєві трансформації освітньої системи під впливом гуманістичних ідей, Реформації та Контрреформації.

Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням інтересу сучасної історичної науки до соціокультурних аспектів освіти, зокрема до гендерного виміру історичних процесів. Традиційно історія освіти тривалий час зосереджувалася переважно на чоловічому досвіді, залишаючи поза увагою роль жінок у освітньому середовищі. Водночас гендерний підхід дозволяє по-новому осмислити механізми функціонування освітніх інституцій, розкрити особливості доступу до знань для різних соціальних груп та виявити специфіку формування жіночої освіти.

У Речі Посполитій XVI–XVIII ст. освітні новації розвивалися нерівномірно і мали виразну соціальну та гендерну диференціацію. Якщо чоловіча освіта поступово інституціоналізувалася через мережу шкіл, колегій та університетів, то жіноча освіта тривалий час залишалася обмеженою рамками родинного виховання, церковного впливу та монастирських практик. Лише згодом починають формуватися передумови для розвитку більш системної жіночої освіти. Таким чином, дослідження освітніх новацій у поєднанні з гендерним аспектом дає змогу глибше зрозуміти як освітні процеси, так і трансформацію соціальних ролей у ранньомодерному суспільстві.

Сучасний стан наукової розробки проблеми свідчить про наявність значної кількості праць, присвячених історії освіти в Речі Посполитій, розвитку гуманістичної педагогіки, діяльності освітніх інституцій та ролі церкви у формуванні освітнього простору. Водночас гендерний аспект цих процесів досліджений нерівномірно і часто фрагментарно, що зумовлює необхідність комплексного підходу до вивчення даної проблематики.

Метою бакалаврської роботи є комплексне дослідження освітніх новацій у Речі Посполитій XVI–XVIII ст. крізь призму гендерного підходу, з'ясування особливостей розвитку чоловічої та жіночої освіти, а також визначення їх ролі у формуванні соціокультурного простору епохи.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: проаналізувати стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження;

характеризувати гуманістичні засади та зміст освіти у Речі Посполитій XVI ст.;

ослідити родинні моделі виховання та їх гендерну специфіку;

озглянути систему підготовки шляхетської молоді;

проаналізувати інституційну систему освіти (школи, колегії, університети);

з'ясувати традиційні моделі соціалізації жінок у XVII–XVIII ст.;

ослідити роль монастирів як освітніх центрів для жінок;

характеризувати розвиток світських освітніх ініціатив у сфері жіночої освіти.

Об'єктом дослідження є система освіти в Речі Посполитій у XVI–XVIII ст.

Предметом дослідження виступають освітні новації та їх гендерні особливості, зокрема специфіка організації чоловічої та жіночої освіти.

Хронологічні межі дослідження охоплюють XVI–XVIII ст. — період активних трансформацій освітньої системи Речі Посполитої під впливом гуманістичних ідей, релігійних змін та соціальних процесів.

Географічні межі дослідження включають територію Речі Посполитої як історико-політичного утворення Центрально-Східної Європи.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, системності та об'єктивності. У роботі використано такі методи дослідження: історико-генетичний — для виявлення витоків і розвитку освітніх явищ; порівняльно-історичний — для зіставлення чоловічої та жіночої моделей освіти; структурно-функціональний — для аналізу освітніх інституцій; метод аналізу та синтезу — для узагальнення наукових підходів і формування висновків.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного аналізу освітніх новацій у Речі Посполитій із урахуванням гендерного аспекту, що дозволяє по-новому інтерпретувати процеси розвитку освіти та роль жінок у них.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів для подальших досліджень з історії освіти, гендерної історії та соціальної історії ранньомодерної доби, а також у навчальному процесі під час підготовки курсів з історії Європи та історії культури.

Структура бакалаврської роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дослідження становить 72 сторінки. З них 56 сторінок основного тексту.

Ключові терміни: освіта, освітні новації, Річ Посполита, гендер, жіноча освіта, гуманізм, соціалізація.

РОЗДІЛ 1

Історіографія, джерела і методи дослідження

історіографія теми

Проблема розвитку освіти в Речі Посполитій XVI–XVIII ст., особливо в контексті гендерного виміру, належить до тих напрямів історичних досліджень, що сформувалися на перетині кількох наукових традицій. Йдеться не лише про історію освіти як окрему галузь знань, а й про соціальну історію, історію культури, інтелектуальну історію та гендерні студії. Саме поєднання цих підходів дозволяє сучасним дослідникам переосмислювати освітні процеси ранньомодерної доби не лише як інституційне явище, а як складний соціокультурний механізм, що відображав і водночас формував суспільну ієрархію, включно з гендерною.

Упродовж останніх десятиліть історіографічний інтерес до цієї проблематики помітно зріс. Якщо раніше домінували дослідження, зосереджені передусім на структурі навчальних закладів і змісті освітніх програм, то сучасна наукова думка дедалі впевненіше зміщує акценти у бік людини як головного суб'єкта історичного процесу. У цьому контексті особливої актуальності набувають питання доступу до освіти різних соціальних груп, механізмів соціальної стратифікації в освітньому середовищі, ролі освіти у формуванні колективних та індивідуальних ідентичностей, а також місця жінки в освітньому просторі ранньомодерного суспільства. Така трансформація дослідницьких підходів є проявом ширшої тенденції до антропологізації історії, коли центр уваги поступово зміщується від інституцій до повсякденних практик, досвіду та соціальних ролей

У зв'язку з цим історіографія освітніх новацій у Речі Посполитій постає як багатопланове й внутрішньо диференційоване поле досліджень. У її межах виокремлюються праці узагальнюючого характеру, присвячені історії освіти як цілісного явища, дослідження, що зосереджуються на функціонуванні окремих освітніх інституцій — передусім єзуїтських колегій, які відіграли

ключову роль у модернізації шкільництва, а також роботи, що аналізують освіту в ширшому соціальному та культурному контексті. Окреме місце в сучасній історіографії посідають студії, спрямовані на осмислення жіночої освіти та гендерних відносин, які дозволяють по-новому інтерпретувати традиційні уявлення про освітній простір ранньомодерної доби.

Водночас важливо враховувати, що формування наукових підходів до цієї проблематики відбувалося в різних інтелектуальних традиціях. Саме тому доцільним є розмежування вітчизняної та зарубіжної історіографії, кожна з яких має власну логіку розвитку, тематичні пріоритети та методологічні орієнтири. Таке розмежування дозволяє не лише систематизувати наявні дослідження, а й виявити ті аспекти проблеми, які залишаються недостатньо опрацьованими та потребують подальшого наукового осмислення.

Українська історіографія проблеми формувалася переважно в руслі дослідження соціальної історії українських земель у складі Речі Посполитої, що зумовило її специфіку. У центрі уваги опинилися не стільки освітні інституції як такі, скільки їх роль у формуванні еліти, культурної ідентичності та суспільних відносин.

Важливе значення для розуміння соціального підґрунтя освіти має фундаментальна праця Наталії Яковенко «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття».¹ Дослідниця не ставить за мету безпосередній аналіз освітньої системи, однак через реконструкцію способу життя, цінностей і практик шляхетського середовища фактично демонструє, яке місце посідала освіта в структурі соціального престижу. Особливо цінним є те, що в її роботі освіта постає не як формальна характеристика, а як важливий елемент культурного капіталу. Це дозволяє опосередковано оцінити й становище жінок, адже доступ до освіти в шляхетському середовищі був гендерно диференційованим.

---

¹ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ : Наукова думка, 1993. 416 с.

Подібну логіку простежуємо і в праці Валерія Смолія та Валентина Степанкова, присвяченій формуванню української державної ідеї XVII–XVIII ст.¹ Хоча автор не фокусується безпосередньо на освітніх інноваціях, його дослідження демонструють, що освіта була одним із ключових чинників формування політичної культури та інтелектуального середовища. У цьому контексті важливо, що освітні процеси розглядаються як складова ширших суспільних трансформацій.

Безпосередньо до історії освіти звертаються сучасні українські дослідники, зокрема Роман Нанівський та Юлія Грищук. Їхні праці відображають тенденцію до системного аналізу розвитку освіти на теренах Польщі та Речі Посполитої. Р. Нанівський акцентує увагу на еволюції освітніх структур, підкреслюючи вплив європейського Відродження та гуманістичної думки на реформування шкільництва². Водночас Ю. Грищук, досліджуючи більш ранній період, демонструє поступовий перехід від церковної до світської моделі освіти, що створило передумови для подальших інновацій.³

Окремий напрям української історіографії становлять дослідження ролі єзуїтського ордену в розвитку освіти на теренах Речі Посполитої. Зокрема, Петро Кралюк розглядає єзуїтські колегії не лише як навчальні заклади, а й як важливі осередки формування інтелектуальної культури та поширення нових освітніх практик.⁴ Такий підхід дозволяє побачити освіту не просто як процес передачі знань, а як один із чинників культурних змін у суспільстві. У цьому ж контексті заслуговують на увагу праці Н. Бовсунівської, яка досліджує освітній ідеал єзуїтів через музичне мистецтво, розкриваючи малодосліджені аспекти культурного наповнення навчального процесу.⁵ Значний внесок у вивчення

---

¹ Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ : Альтернативи, 1997. 367 с.

² Нанівський Р. Особливості раннього становлення та розвитку освіти на теренах Польщі: історичний аспект. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2023.

³ Грищук Ю. Становлення та розвиток освіти в Польщі початку XI – кінця XVI століття. Освітній дискурс. 2016. № 3 (15).
Кралюк П. Єзуїтські колегії та їхня роль у розвитку богословської культури українців. Релігієзнавчі студії. 2017.

⁵ Бовсунівська Н. М. Музичне мистецтво єзуїтів у Речі Посполитій (XVI–XVIII ст.): між

езуїтського шкільництва зробив також Сергій Серяков, чий праці присвячені діяльності езуїтських колегій на українських землях Речі Посполитої. На основі широкого кола джерел дослідник висвітлює особливості організації навчання, рівень підготовки викладачів, а також науково-культурний потенціал окремих освітніх осередків. Особливу цінність становлять його роботи, присвячені Львівській езуїтській школі та функціонуванню езуїтської освітньої мережі у другій половині XVII ст., які дають змогу глибше зрозуміти місце цих закладів у розвитку освіти та культури ранньомодерної доби.¹

Загалом для української історіографії характерним є те, що гендерний аспект освіти здебільшого не виділяється як самостійний об'єкт дослідження. Він присутній радше імпліцитно — через аналіз соціальних структур, сімейних практик та культурних норм. Саме це зумовлює необхідність спеціального дослідження, яке б інтегрувало гендерний підхід у вивчення освітніх процесів.

На відміну від української, зарубіжна історіографія відзначається більшою тематичною диференціацією та методологічною різноманітністю. У ній чітко простежуються окремі дослідницькі напрями, що дозволяє глибше проаналізувати як інституційні, так і соціокультурні аспекти освіти. Класичною працею з історії виховання є робота Станіслава Кота «Historia wychowania»², яка тривалий час залишалася основним узагальнюючим дослідженням розвитку освіти в Польщі. Автор послідовно простежує еволюцію освітніх форм, звертаючи увагу на взаємодію релігійних, політичних і культурних чинників. Його підхід заклав основу для подальших досліджень і значною мірою визначив напрям розвитку історії освіти як дисципліни.

духовною місією та освітнім ідеалом. Тенденції забезпечення якості освіти : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 11 серп. 2025 р. Дніпро, 2025.

¹ Серяков С. О. Науково-культурний потенціал Львівської езуїтської школи (1648-1700) / Серяков Сергій // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). 2008. 8. С. 172-192

² Kot S. Historia wychowania. Warszawa : Żak, [б. р.]. 407 s.

До узагальнюючих праць належить і сучасне дослідження «The Oxford History of Poland-Lithuania» Роберта Фроста¹, у якому освітні процеси розглядаються в ширшому контексті розвитку держави. Це дозволяє інтегрувати історію освіти в загальний історичний наратив, показуючи її як невід’ємну складову політичного та соціального розвитку.

Особливе місце в зарубіжній історіографії займають праці, присвячені єзуїтській освіті, яка була одним із ключових чинників освітніх новацій у Речі Посполитій. Детальний опис діяльності єзуїтських колегій міститься в роботах Станіслава Заленського², а також у спеціалізованих енциклопедичних виданнях. Ці праці відзначаються високим рівнем фактичної насиченості та дозволяють реконструювати мережу освітніх установ і їхню діяльність.

Сучасні дослідження, зокрема роботи Якуба Недзведжа³, доповнюють цей підхід, акцентуючи увагу на процесах культурної адаптації єзуїтської освіти. Автор підкреслює, що єзуїтські школи не лише запозичували західноєвропейські освітні моделі, а й адаптували їх до локального контексту, що сприяло формуванню специфічної освітньої культури.

Важливим напрямом є дослідження освіти як соціального явища. У цьому контексті показовою є праця Анни Камлер⁴, присвячена освіті синів шляхти. Авторка демонструє, що освіта була не лише засобом здобуття знань, а й механізмом соціалізації та відтворення еліти. Цей підхід дозволяє краще зрозуміти, чому освітні можливості жінок були обмеженими — адже вони не розглядалися як активні учасники політичного життя.

Найбільш важливими для теми дослідження є праці, присвячені жіночій історії. Серед них особливе місце займає робота Марії Богуцької, у якій комплексно розглядається становище жінки, включно з питаннями виховання

1

² *Isis, Kłopoty i Złoty Wiek, 1564–1569*, Oxford: Oxford University Press, 2015. 574 gm. Augusta i Stefana Batorego 1564–1588. Kraków : Drukarnia W. L. Anczyca i Sp., 1905.

³ Niedźwiedz J. Inkulturacja szkolnictwa jezuickiego w Polsce i na Litwie w XVI–XVIII wieku. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016. S. 222–248.

4

та освіти.¹ Авторка переконливо доводить, що жіноча освіта була тісно пов'язана з соціальним статусом і виконувала передусім функцію підготовки до сімейного життя.

Подібну проблематику розвиває Е. Подгурська, яка аналізує дискусії про жіноче виховання в польській пресі XVIII ст.² Її дослідження демонструє зміну суспільних уявлень про роль жінки та поступове визнання необхідності її освіти.

Таким чином, аналіз історіографії засвідчує, що проблема освіти в Речі Посполитій розроблена досить ґрунтовно, однак переважно в інституційному та соціальному вимірах. Гендерний аспект, попри зростання інтересу до нього, залишається недостатньо дослідженим, особливо в українській науковій традиції. Це зумовлює актуальність даного дослідження, яке має на меті не лише узагальнити наявні напрацювання, а й інтегрувати їх у межах гендерного підходу, що дозволяє глибше зрозуміти характер освітніх новацій та їхній вплив на становище жінки в ранньомодерному суспільстві.

жерельна база та методологія дослідження

Джерельну базу дослідження освітніх новацій у Речі Посполитій XVI–XVIII ст. з акцентом на гендерному аспекті становить широкий комплекс різнотипних першоджерел, які відображають як нормативно-правові засади функціонування освітньої системи, так і інтелектуальні, педагогічні та повсякденні практики виховання і навчання чоловіків та жінок. Вони охоплюють офіційні акти, освітні статути, педагогічні трактати, приватну кореспонденцію, інструкції, а також матеріали навчальних закладів і монастирського середовища. Така різноманітність джерел дозволяє комплексно дослідити як інституційний розвиток освіти, так і гендерні особливості її функціонування.

1

² Podgórska E. Sprawa wychowania kobiet w znaczniejszych czasopismach polskich drugiej połowy XVIII wieku. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961. 20 s.

До першої групи джерел належать нормативно-правові акти та привілеї, які визначали правові рамки існування освіти в Речі Посполитій. Серед них важливе місце займають «Horodlės aktaı (1413)»¹, що відображають ранні політико-правові процеси в польсько-литовській державі та формування соціальної структури, в межах якої розвивалися освітні практики. Хоча ці документи передують досліджуваному періоду, вони створюють передумови для розуміння становища шляхти та ролі освіти в її середовищі. До цієї ж групи належать «Литовські статuti» (1529, 1566, 1588), які регламентували суспільні відносини, включаючи сімейне право, що безпосередньо впливало на доступ жінок до освіти та їх роль у виховному процесі.

Особливе значення мають університетські привілеї та статuti, зокрема

п

р

и

в

і

л

в

й

к

в

а

які

є

---

¹1413 m. Horodlės aktaı (dokumentaı ir tyrinėjimai) / Akty Horodelskie z 1413 roku (dokumentaı i studia) / red. J. Kiaupienė, L. Korczak. Vilnius ; Kraków : Lietuvos istorijos institutas ; Polska Akademia Umiejętności, 2013.

²

²Statuta nec non liber promotionum Philosophorum ordinis in Alma Universitate Cracoviensis. Cracoviae, XVI–XVII w.

³

³Zamoyskiej // Інститут рукопису НБУВ. Ф. 4222. Спр. 50.

⁵Skrypty wykładów 1609–1612 // Biblioteka Narodowa w Warszawie (dawna Biblioteka Zamoyskich). Sygn. BOZ 1518–1519, 1526.

р

е

них займають документи єзуїтської освітньої системи: «Ratio Studiorum» у виданні Г. Пахтлера¹, а також багатотомна серія «Monumenta historica Societatis»² і «Конституції Товариства Ісуса» Ігнатія Лойоли.³ Ці джерела відображають стандартизацію освіти, дисциплінарні практики та гуманістичний характер навчання, що стали основою освітньої модернізації в Речі Посполитій. Водночас вони демонструють обмежений доступ жінок до формальної освіти, що компенсувався розвитком монастирських та приватних форм навчання.

Ідеї гуманістичної педагогіки представлені у творах Еразма Роттердамського⁴ та Хуана Луїса Вівеса.⁵ На відміну від єзуїтської моделі, ці автори приділяли значну увагу вихованню жінок, підкреслюючи їхню роль у моральному формуванні суспільства. Це дозволяє говорити про існування альтернативної педагогічної традиції, яка визнавала важливість жіночої освіти, хоча й у межах традиційних гендерних ролей. До цієї ж групи належать політико-соціальні трактати, зокрема праця Анджея Фрича Моджевського⁶, у якій автор розглядає освіту як інструмент реформування держави. Його ідеї свідчать про поступове усвідомлення ролі освіти як суспільного ресурсу, хоча питання жіночої освіти залишалося другорядним.

Третю групу джерел становлять документи приватного характеру, що дозволяють дослідити практики виховання в шляхетському середовищі. Серед

н

и

х

---

¹ Pachtler G. M. Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu // Monumenta Germaniae Paedagogica. Berlin : A. Hofmann, 1887–1894.

² Monumenta historica Societatis Jesu. Madrid : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1894–. 26. Лойола І. Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми. Пер. з англ А. Маслюх. Львів, Свічадо, 2005. 248 с.

Ф

⁵
Б

Modrzewski A. F. O poprawie Rzeczypospolitej / tłum. C. Bazylik. Kraków : Drukarnia Państwowa, 1773.

⁶ Korespondencja Franciszki Urszuli Wiśniowieckiej-Radziwiłłowej (1734–1746). Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967.

В

Silva rerum szlacheckiego środowiska XVII–XVIII w. // Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa. У

гендерні ролі в родині. На відміну від нормативних актів, вони демонструють реальне застосування педагогічних ідей та ставлення до освіти дівчат. Подібну функцію виконують і публіцистичні тексти, зокрема «Другий лист пана Досвідчинського до свого друга про виховання дочок»¹, який прямо порушує питання жіночої освіти. Це джерело є особливо важливим для дослідження гендерного аспекту, оскільки містить рефлексії сучасників щодо доцільності та змісту навчання жінок.

Четверту групу становлять церковні та монастирські документи, які відігравали ключову роль у жіночій освіті. Серед них «Правило святого

Б
е
н

Окремо варто виділити джерела XVIII ст., пов'язані з реформами освіти, зокрема «Акти Національної комісії з питань освіти (1783)».⁴ Ці документи засвідчують перехід до державного контролю над освітою та спроби її модернізації. У порівнянні з попередніми джерелами вони демонструють більш системний підхід до організації навчання, хоча гендерна нерівність зберігалася.

² Таким чином, джерельна база дослідження є різноманітною та репрезентативною. Вона включає як нормативні документи, що визначали структуру освітньої системи, так і педагогічні трактати, що формували її ідеологічні засади, а також приватні та церковні джерела, які дозволяють реконструювати практичний вимір освіти. Порівняльний аналіз цих груп

к

---

¹ Drugi list JMC pana Doświadczyńskiego do przyjaciela swego względem edukacji córek. XVIII st.

² Reguła św. ojca Benedykta oraz konstytucje zakonnic benedyktynek od nieustającej adoracji Przenajświętszego Sakramentu... Kraków : [б. в.], 1936.

с

Zdrowski Ch. Z. Pektoralik duchowny dla panien zakonnych pod regłą świętego Benedykta żyjących sporządzony od iednego kapłana tegosz zakonu y do druku za pozwoleniem starszych podany. – Wilno : w Drukarni Akademickiej Soc. Iesv, [post 9 I] 1681

⁴ Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach kościelnych : dnia 30 stycznia roku pańskiego 1783

у

ц

джерел дає змогу виявити як спільні тенденції розвитку освіти, так і специфіку її гендерного виміру в Речі Посполитій XVI–XVIII ст.

Методологічна основа дослідження визначається міждисциплінарним підходом, що поєднує інструментарій історичної науки, історії освіти, соціальної історії та гендерних студій. Такий підхід зумовлений складністю об'єкта дослідження, який охоплює як інституційні трансформації освітньої системи Речі Посполитої XVI–XVIII ст., так і соціокультурні механізми формування освітніх практик, зокрема в гендерному вимірі. Відповідно, методологія роботи ґрунтується на поєднанні загальнонаукових, історичних та спеціально-історичних методів.

Базовим для дослідження є принцип історизму, який передбачає розгляд освітніх явищ у їхньому розвитку, змінності та взаємозв'язку з конкретними соціально-економічними, політичними й культурними умовами епохи. Застосування цього принципу дозволяє уникнути модернізаційних інтерпретацій та оцінювати освітні практики Речі Посполитої відповідно до логіки їхнього часу, а не сучасних уявлень про освіту та гендерну рівність.

Не менш важливим є принцип об'єктивності, який реалізується через критичне ставлення до джерел, зіставлення різних типів матеріалів та врахування їхньої походження, функціонального призначення і соціального контексту створення. Оскільки джерельна база дослідження є різномірною (нормативні акти, приватна кореспонденція, педагогічні трактати, монастирські документи), особлива увага приділяється їхній джерелознавчій критиці, що включає зовнішній та внутрішній аналіз.

Зовнішня критика передбачає встановлення автентичності документів, їх датування, авторства та ступеня збереженості. Внутрішня критика спрямована на аналіз змісту джерел, виявлення їхніх ідеологічних настанов, соціальних інтенцій та можливих викривлень реальності. Це особливо важливо при роботі з педагогічними трактатами та релігійними текстами, які часто містять нормативний, а не описовий характер інформації.

Одним із ключових методів дослідження є порівняльно-історичний метод. Його застосування дозволяє зіставити різні моделі освіти, що існували в Речі Посполитій, зокрема гуманістичну, єзуїтську, монастирську та родинну. Порівняння цих моделей дає змогу виявити як спільні тенденції розвитку освіти, так і специфічні риси кожної з них, а також простежити трансформацію освітніх практик упродовж XVI–XVIII ст.

У межах дослідження активно використовується історико-типологічний метод, який дозволяє класифікувати освітні інституції та практики за їхніми функціональними характеристиками. Зокрема, виділяються формальні (університети, колегії, академії) та неформальні (родинне виховання, монастирська освіта, приватне навчання) моделі освіти. Така типологізація дає можливість систематизувати матеріал та виявити структурні особливості освітньої системи Речі Посполитої.

Важливе місце у методології дослідження займає гендерний підхід, який дозволяє розглядати освіту як інструмент конструювання соціальних ролей чоловіків і жінок. У межах цього підходу освіта інтерпретується не лише як передача знань, але і як механізм відтворення соціальних норм і гендерних ієрархій. Застосування гендерного аналізу дає змогу виявити асиметрію в доступі до освіти, специфіку жіночих освітніх траєкторій, а також роль релігійних і родинних інституцій у формуванні жіночої соціалізації.

Окремо слід відзначити використання дискурс-аналізу, який застосовується для дослідження текстів педагогічного, публіцистичного та філософського характеру. Цей метод дозволяє виявити, як у тогочасному інтелектуальному середовищі конструювалися уявлення про освіту, виховання, жіночність і мужність. Зокрема, аналіз трактатів Еразма Ротердамського, Хуана Луїса Вівеса та польських авторів XVI–XVII ст. дає змогу реконструювати ідеологічні основи освітніх реформ та гендерних уявлень.

Для дослідження соціальних практик освіти застосовується елементи історико-антропологічного підходу, який дозволяє наблизитися до реконструкції повсякденного досвіду навчання та виховання. Особливу увагу

приділено приватним документам — листуванню, родинним інструкціям, щоденникам, які відображають реальні практики передачі знань у шляхетському середовищі. Це дає змогу вийти за межі нормативних моделей і наблизитися до соціальної реальності освіти.

Важливим методологічним інструментом є структурно-функціональний аналіз, який застосовується для дослідження освітніх інституцій як елементів суспільної системи. У цьому контексті освіта розглядається як інститут, що виконує функції соціалізації, відтворення еліт, формування адміністративних кадрів і підтримки культурної єдності держави. Такий підхід дозволяє оцінити роль освіти в загальній структурі Речі Посполитої.

Окрему увагу приділено принципу комплексності дослідження, який передбачає поєднання різних методів і рівнів аналізу — від макроісторичного (розвиток освітньої системи загалом) до мікроісторичного (окремі навчальні заклади, родини, індивідуальні освітні траєкторії). Це забезпечує багатовимірне бачення освітніх процесів і дозволяє уникнути однобічності в інтерпретації матеріалу.

Таким чином, методологія дослідження є комплексною та багаторівневою. Вона поєднує класичні історичні методи з сучасними міждисциплінарними підходами, що дає змогу всебічно проаналізувати освітні новації в Речі Посполитій XVI–XVIII ст. у їхньому інституційному, соціальному та гендерному вимірі. Застосування такої методології забезпечує наукову обґрунтованість висновків і дозволяє реконструювати складну та багатозарову картину розвитку освіти в ранньомодерній державі.

РОЗДІЛ 2

ОСВІТНІ НОВАЦІЇ В РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ У XVI СТ.

Гуманістичні засади та зміст освіти у Речі Посполитій XVI ст.

Формування гуманістичних засад освіти у Речі Посполитій XVI ст. стало результатом глибоких і багаторівневих культурних трансформацій, що охопили Європу в епоху Відродження та Реформації. У цей період відбувається не просто оновлення навчальних програм, а комплексна зміна інтелектуальної парадигми, яка торкається уявлень про людину, знання, авторитет і способи пізнання світу. Поступовий відхід від суто теоцентричної картини світу середньовіччя супроводжується утвердженням антропоцентричних ідей, у межах яких людина починає розглядатися як активний суб'єкт історії, носій розуму, гідності та моральної відповідальності. Важливо, що гуманізм не заперечував релігійного світогляду, а радше інтегрував його в нову систему цінностей, у якій особистісний розвиток, освітня підготовка та індивідуальна етика набували особливого значення. Ідеї італійського Відродження, сформовані у XIV–XV ст., у XVI ст. активно поширюються в Центрально-Східній Європі, зокрема в Речі Посполитій, де вони поєднуються з місцевими політичними структурами, багатоконфесійністю та шляхетською політичною культурою. У результаті формується специфічна модель гуманізму, яка мала як загальноєвропейські риси, так і виразні регіональні особливості.

Поняття гуманізму в освітньому контексті означало значно більше, ніж інтерес до античної спадщини. Воно передбачало формування нової педагогічної моделі, орієнтованої на всебічний розвиток особистості, що поєднує інтелектуальні, моральні та фізичні якості. Освіта поступово починає сприйматися як інструмент формування гармонійної людини, здатної не лише до теоретичного мислення, а й до активної участі в суспільному та політичному житті. Як зазначає Б. Год, гуманістична педагогіка ґрунтувалася на принципі цілісного розвитку особистості, що передбачав поєднання інтелектуального навчання з моральним вихованням і фізичним

удосконаленням.¹ У цьому контексті знання перестає бути лише теологічною чи схоластичною категорією і набуває практичного виміру, стаючи інструментом формування громадянина, здатного діяти в інтересах держави. Особливо важливо, що в умовах Речі Посполитої це сприяло формуванню нової ролі освіченої людини як політично активного учасника шляхетської демократії.

Поширення гуманістичних ідей у Речі Посполитій було зумовлене комплексом взаємопов'язаних факторів. Значну роль відігравали освітні та культурні контакти із Західною Європою: шляхта та духовенство навчалися в університетах Італії, Франції та Німеччини, зокрема в Падуї, Болоньї, Кракові та Віттенберзі, де безпосередньо знайомилися з гуманістичною традицією.² Важливим центром трансляції нових ідей залишався Краківський університет, який у XV–XVI ст. поступово модернізував свої програми, включаючи елементи *studia humanitatis*.³ Додатковим чинником стала Реформація, яка активізувала освітню конкуренцію між конфесіями. Протестантські школи робили акцент на грамотності та вивченні Біблії, що змушувало католицьку церкву реагувати через освітні реформи. Особливу роль у цьому процесі відіграли єзуїти, які створили розгалужену мережу колегіумів, зокрема в Бранево (1564 р.) та Вільнюсі (1579р.), де гуманістичні методи поєднувалися з католицькою доктриною.⁴ Політична система Речі Посполитої, заснована на «шляхетській демократії», також стимулювала розвиток освіти, оскільки участь у сеймах, судах і адміністрації вимагала високого рівня риторичної та правової підготовки.

Ці інтелектуальні процеси безпосередньо вплинули на структуру та зміст освіти, що зазнали суттєвої трансформації. Центральне місце посіла система

---

¹ Цит за: Год Б. В. Ідея всебічного й гармонійного виховання особистості в епоху європейського Відродження : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Полтава, 2005. С.37

² Frost R. I. *The Oxford History of Poland-Lithuania*. Vol. 1. Oxford, 2015. С. 421-425.

³ Kot S. *Historia wychowania*. Warszawa, 1996. С. 136-137.

⁴ Załęski S. J. *Jezuici w Polsce*. T. 4, cz. 1: *Kolegia i domy założone za królów Zygmunta Augusta i Stefana Batorego 1564–1588*. Kraków : Drukarnia W. L. Anczyca i Sp., 1905. С.45-

studia humanitatis, яка включала граматику, риторику, поезику, історію та моральну філософію. Водночас важливо підкреслити, що гуманістична модель не повністю витіснила середньовічну схоластику, а радше інтегрувала її елементи, створюючи синтетичну освітню систему. У результаті навчальні програми поєднували логіку, діалектику та теологію з новими дисциплінами, орієнтованими на мовленнєву практику та інтелектуальну гнучкість. Латинська мова залишалася основою освіти, однак змінювався сам метод її викладання: від механічного заучування до аналізу текстів, стилістичних вправ та формування здатності до самостійного мислення. Гуманістична освіта прагнула навчити не лише правильно писати латинською мовою, а й мислити її категоріями, що відкривало доступ до європейського інтелектуального простору.¹

Зміст освіти у Речі Посполитій XVI ст. відзначався чіткою ієрархічною структурою, яка передбачала поступове ускладнення навчального матеріалу. Початковий рівень охоплював вивчення латинської граматики, основ синтаксису та риторичних фігур, тоді як на наступних етапах студенти переходили до логіки, філософії, етики, а також спеціалізованих дисциплін — права, медицини або теології. Важливою складовою навчання були практичні вправи: складання промов, участь у публічних диспутах, декламації та театральні постановки, які особливо активно використовувалися в єзуїтських школах.² Такі методи сприяли формуванню навичок аргументації, критичного мислення та публічної комунікації, які були необхідні для політичної діяльності шляхти.

Особливе місце в освітньому процесі займала антична спадщина, яка виступала не лише джерелом знань, а й етичним та стилістичним орієнтиром. Твори Цицерона, Вергілія, Овідія та інших авторів використовувалися як взірці

---

¹ Niedźwiedź J. Inkulturacja szkolnictwa jezuickiego w Polsce i na Litwie w XVI–XVIII wieku. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016. С. 226-230.

²

Бовсунівська Н. М. Музичне мистецтво єзуїтів у Речі Посполитій (XVI–XVIII ст.): між духовною місією та освітнім ідеалом. Тенденції забезпечення якості освіти. Дніпро, 2025.

мовлення та мислення, формуючи уявлення про ідеал освіченої людини. Водночас античність інтерпретувалася через християнську призму, що дозволяло уникати конфлікту між новими гуманістичними ідеями та традиційною релігійністю. Таким чином, освітня система Речі Посполитої формувала культурний синтез, у межах якого антична раціональність поєднувалася з християнською етикою.

Важливою характеристикою гуманістичної освіти була її практична спрямованість. Значна увага приділялася праву, історії та основам державного управління, що відповідало політичній структурі Речі Посполитої, де шляхта брала активну участь у законодавчому процесі. Освіта формувала не лише інтелектуала, а й політично компетентного діяча, здатного брати участь у сеймових дебатах, судочинстві та адміністрації. Історія розглядалася як джерело політичного досвіду та моральних уроків, що відповідало гуманістичному розумінню знання як інструменту практичної діяльності.

Соціальний вимір освіти також мав істотне значення. Попри гуманістичну риторику універсальності, доступ до освіти залишався обмеженим і переважно належав шляхті та міщанству. Селянство фактично не було включене в ці процеси. Як зазначає А. Камлер, освітні моделі шляхетських родин були орієнтовані на підготовку до державної та адміністративної служби, що сприяло відтворенню соціальної еліти та закріпленню ієрархічної структури суспільства.¹

У XVI ст. змінюється також уявлення про дитинство та педагогіку. Зростає увага до індивідуальних особливостей учнів, їхніх здібностей та темпу розвитку, поступово формується більш гнучка виховна модель, яка відходить від суто авторитарних методів і враховує психологічні особливості дитини.² Це

---

¹ Kamler A. Education of noblemen's sons in 16th century Poland. *Acta Poloniae Historica*. 2009. С. 58-63.

² Żołędź-Strzelczyk D. *Dziecko w dawnej Polsce*. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2002. С.

свідчить про загальний гуманістичний зсув у бік визнання цінності особистості.

Отже, гуманістичні засади та зміст освіти у Речі Посполитій XVI ст. стали ключовим чинником трансформації освітньої системи ранньомодерної доби. Вони сприяли формуванню нової інтелектуальної культури, поєднали античну спадщину, християнську традицію та практичні потреби суспільства. Водночас ці процеси мали суперечливий характер, оскільки поряд із розширенням освітніх можливостей відбувалося збереження соціальних і станових обмежень.

Таким чином, гуманістична освіта в Речі Посполитій XVI ст. стала не лише етапом реформування навчального змісту, а й глибокою трансформацією освітньої логіки загалом. Вона заклала основи розвитку нових інституцій, сприяла формуванню політичної культури шляхти та інтегрувала регіон у загальноєвропейський інтелектуальний простір, визначивши довготривалі тенденції розвитку освіти в наступні століття.

2.2. Родинна модель освіти і виховання: гендерний аспект

У суспільстві Речі Посполитої XVI ст. родина виступала не лише базовою соціальною одиницею, але й ключовим осередком формування світогляду, моральних норм і поведінкових моделей особистості. Саме в родинному середовищі закладалися ті уявлення про соціальний порядок, ієрархію та гендерні ролі, які згодом визначали життєвий шлях індивіда. В умовах відносно обмеженого доступу до інституційної освіти, особливо на ранніх етапах життя, родинна модель виховання виконувала визначальну функцію первинної соціалізації, а також слугувала механізмом відтворення культурних і станових традицій.

Особливістю цієї моделі було її глибоке укорінення у поєднанні християнських морально-етичних засад та ідей гуманізму, які активно проникали в інтелектуальне середовище Речі Посполитої впродовж XVI ст. Як

зазначає Б. Год, ідея гармонійного розвитку особистості, притаманна ренесансній педагогічній думці, передбачала виховання не лише освіченої, але й морально досконалої людини.¹ Водночас у практичному вимірі ця ідея реалізовувалася нерівномірно, оскільки значною мірою залежала від соціального статусу родини та гендерної приналежності дитини.

Родина в ранньомодерному суспільстві функціонувала як простір чітко регламентованих ролей, де кожен її член виконував визначену функцію. Батько традиційно виступав носієм влади й авторитету, відповідальним за дисципліну, соціальну орієнтацію дітей і передачу станових цінностей. Мати ж, у свою чергу, виконувала роль основної виховательки в повсякденному житті, передаючи дітям моральні норми, релігійні уявлення та практичні навички. Такий розподіл функцій не був випадковим, а відображав загальну структуру суспільства, в якій чоловіче асоціювалося з публічним і владним, а жіноче — з приватним і домашнім.

У цьому контексті родинне виховання можна розглядати як цілісну систему, що поєднувала елементи навчання, морального наставництва та соціального контролю. Дитина в давній Польщі сприймалася не як автономна особистість у сучасному розумінні, а як майбутній носій родинних і станових традицій, якого необхідно було підготувати до виконання певної соціальної ролі.² Відповідно, виховання з раннього віку було спрямоване на формування відповідних якостей — слухняності, побожності, працелюбності, а також чітке усвідомлення власного місця в соціальній ієрархії.

Варто також враховувати, що родинна модель виховання у Речі Посполитій не існувала ізольовано від ширших освітніх процесів. Вона перебувала у взаємодії з інституційними формами освіти, зокрема школами, колегіями та університетами, однак саме родина визначала початковий вектор

---

¹ Год Б. В. Ідея всебічного й гармонійного виховання особистості в епоху європейського Відродження : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Полтава, 2005. С.40

² Żołądź-Strzelczyk D. Dziecko w dawnej Polsce. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2002. С.66-67.

розвитку дитини. Навіть у випадку подальшого навчання у школах, базові навички, а також моральні орієнтири формувалися саме в домашньому середовищі. Це особливо стосувалося шляхетського стану, де родина відігравала вирішальну роль у підготовці майбутніх учасників політичного життя.

Окрему увагу слід приділити впливу релігії на формування теоретичних засад родинного виховання. Християнська традиція визначала не лише зміст навчання, але й саму логіку виховного процесу, підкреслюючи важливість моральної дисципліни, страху Божого та дотримання встановленого порядку. Релігійні тексти, молитви, участь у богослужіннях становили невід'ємну частину повсякденного життя і виступали засобами виховання як хлопців, так і дівчат. У цьому сенсі родина виконувала функцію своєї «малої церкви», де відбувалося первинне засвоєння релігійних норм і цінностей.

Разом із тим, попри загальні принципи, родинне виховання в Речі Посполитій було глибоко диференційованим за гендерною ознакою. Уже на рівні теоретичних уявлень закладалися різниця в підходах до виховання хлопців і дівчат, що зумовлювалося різними соціальними очікуваннями щодо їхньої майбутньої ролі. Як підкреслює М. Богутська, жінки в ранньомодерному польському суспільстві розглядалися передусім у контексті родини — як дружини та матері, тоді як чоловіки асоціювалися з публічною сферою та

п

о

л

і

т

и Цілі виховання хлопців у родинному середовищі Речі Посполитої XVI ст. формувалися передусім у зв'язку з їхньою майбутньою роллю як представників шляхетського стану, учасників політичного життя та захисників

о

Богутська М. Women in Early Modern Polish Society. London : Ashgate, 2004. С.71-73

д

держави. Вже з раннього віку хлопців готували до виконання функцій, пов'язаних із публічною сферою: участю в сеймах, судових справах, військових кампаніях. Саме тому значна увага приділялася формуванню таких якостей, як честь, відвага, відповідальність і здатність до самостійного прийняття рішень. У цьому контексті важливу роль відігравала і змістова складова освіти. Хлопців навчали основ граматики, латини, риторики, елементів філософії, що відкривало можливості для подальшого навчання в школах і університетах. Латинська мова, зокрема, розглядалася як ключ до інтелектуального світу того часу, адже саме нею велось наукове й політичне спілкування. У цьому сенсі родинне виховання виступало підготовчим етапом до подальшої освіти, але водночас формувало базові цінності, які визначали поведінку індивіда в дорослому житті. У свою чергу, виховання дівчат будувалося на принципово інших засадах, що відображало їхню майбутню роль у межах родини. Жінка в ранньомодерному польському суспільстві розглядалася передусім як хранителька морального порядку в родині, що безпосередньо впливало на зміст її виховання.

Зміст освіти дівчат, як правило, був значно вужчим порівняно з чоловічим. Основна увага приділялася релігійному вихованню, засвоєнню норм поведінки, веденню домашнього господарства, а також розвитку таких чеснот, як скромність, покірність і стриманість. У деяких випадках дівчата з заможних родин могли навчатися читанню та письму, іноді — основам музики чи іноземних мов, однак ці знання не мали на меті їхню участь у публічному житті, а радше підвищували їхню «культурну цінність» як майбутніх дружин. Навіть у тих випадках, коли дівчата отримували ширшу освіту, вона залишалася підпорядкованою традиційним уявленням про жіночу роль.¹

Особливу роль у вихованні дівчат відігравала мати, яка виступала не лише як вихователька, але й як своєрідний «зразок» поведінки. Через щоденну практику дівчата засвоювали моделі ведення господарства, взаємодії в родині,

---

¹ Цит. за: Żołądź-Strzelczyk D. Dziecko w dawnej Polsce. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2002. С.84

а також правила соціальної поведінки. Таким чином, процес виховання мав переважно практичний характер і був тісно пов'язаний із повсякденним життям.

Порівняльний аналіз виховання хлопців і дівчат дозволяє побачити чітку асиметрію, яка проявлялася не лише у змісті освіти, але й у самій логіці формування особистості. Якщо хлопців орієнтували на активну участь у суспільному житті, розвиток індивідуальних якостей і здобуття освіти як інструменту соціального просування, то дівчат, навпаки, готували до виконання ролей у межах приватної сфери, обмежуючи їхні освітні можливості та соціальні перспективи. Ця різниця була не випадковою, а відображала загальну структуру суспільства, в якій гендер визначав доступ до ресурсів, знань і влади.

Отже, родинна модель виховання у Речі Посполитій XVI ст. виступала базовим механізмом первинної соціалізації, у межах якого формувалися моральні орієнтири, поведінкові моделі та уявлення про соціальні ролі індивіда. Вона поєднувала впливи християнської традиції, гуманістичних ідей та станово-ієрархічної структури суспільства, забезпечуючи відтворення культурних норм і стабільність соціального порядку. Водночас родина залишалася ключовим середовищем, яке визначало початковий освітній вектор та життєві установки дитини.

Важливою рисою цієї системи була чітка гендерна диференціація виховання, що проявлялася у різних цілях і змісті освіти для хлопців і дівчат. Якщо чоловіче виховання було орієнтоване на участь у публічному житті та формування активної соціальної позиції, то жіноче — на виконання ролей у межах приватної сфери та підтримання родинного порядку. Таким чином, родинне виховання не лише формувало індивідуальні життєві стратегії, але й відтворювало існуючу систему соціальних і гендерних відносин у суспільстві Речі Посполитої XVI ст.

2.3. Система учнівства та підготовки шляхетської молоді

Поняття «учнівства» у ранньомодерному суспільстві Речі Посполитої не обмежувалося вузьким розумінням формального навчання. Воно охоплювало широкий спектр практик — від перебування при дворах магнатів до навчання у наставників і подорожей за кордон. Учніство було радше соціально-педагогічним процесом, ніж інституційно оформленою системою. Освіта шляхетських синів у XVI ст. формувалася як поєднання родинного виховання, практичного досвіду та поступової інтеграції у політичне життя. Освіта в цьому контексті виступала важливим елементом формування стану. Належність до шляхти вимагала не лише юридичного підтвердження, але й відповідного культурного рівня, який забезпечувався через навчання. Шляхетська ідентичність значною мірою ґрунтувалася на культурному капіталі, до якого належали освіта, знання мов, риторичні навички та обізнаність із політичними практиками. Таким чином, освіта виконувала функцію своєрідного маркера соціальної приналежності.

В основі освітнього ідеалу лежало поєднання гуманістичних і традиційних цінностей. Ідеал «освіченого шляхтича» передбачав гармонійне поєднання інтелектуального розвитку, моральної доброчесності та військової підготовки.¹ Гуманістичні впливи, що проникали з Італії та інших центрів європейського Відродження, сприяли утвердженню уявлення про освіту як засіб формування всебічно розвиненої особистості. Водночас традиційні уявлення про роль шляхти як військово-політичної еліти зберігали свою вагу, що зумовлювало необхідність поєднання книжного навчання з практичними навичками. Це поєднання проявлялося у структурі навчання: поряд із вивченням латини, риторики та історії велике значення надавалося фізичній підготовці, військовій справі та етикету. Як свідчать джерела, зокрема родинні інструкції, молоді шляхтичі з раннього віку залучалися до практичної діяльності, що мала підготувати їх до виконання суспільних функцій.² Це

---

¹ Kamler A. Education of noblemen's sons in 16th century Poland. *Acta Poloniae Historica*. 2009. С.178

² *Silva rerum szlacheckiego środowiska XVII–XVIII w.*

залучення не було абстрактним чи формальним, а передбачало щоденну участь у різних аспектах життя родини та оточення. Зокрема, юнаки супроводжували старших родичів під час участі у сеймиках і судових засіданнях, де мали змогу спостерігати за веденням політичних дискусій, процедурою прийняття рішень і мистецтвом публічного виступу. Вони також долучалися до управління маєтками: знайомилися з веденням господарства, контролем за підданими, розподілом ресурсів і вирішенням конфліктів на локальному рівні. Важливою складовою була участь у військових вправах — молодь навчалася володінню зброєю, верховій їзді, супроводжувала старших у військових походах або хоча б у тренуваннях, що формувало уявлення про військову службу як обов'язок стану. Окрім того, у межах дворового середовища юнаки виконували доручення адміністративного характеру: переписували документи, вели листування, іноді навіть брали участь у дипломатичних місіях як помічники, що сприяло розвитку писемних і комунікативних навичок. Такі практики дозволяли поєднати теоретичні знання з реальним досвідом і поступово вводили молодого шляхтича у світ соціальних обов'язків, формуючи його як майбутнього учасника політичного й економічного життя Речі Посполитої.

Система підготовки шляхетської молоді була багатоступеневою і не мала чітко визначених меж, однак у ній можна виокремити кілька основних етапів, які послідовно формували особистість майбутнього шляхтича. Першим етапом освіти було домашнє виховання, у межах якого закладалися основи дисципліни, моральності та початкових знань, що згодом розвивалися в інших формах навчання. Важливо, що домашня освіта не була ізольованою, а готувала дитину до подальшого переходу у ширше соціальне середовище.

Другий етап передбачав передачу юнака під опіку наставників або до магнатських дворів. Це була одна з найпоширеніших форм учнівства, яка поєднувала навчання з практичною соціалізацією. Перебування при дворі дозволяло молодій людині безпосередньо спостерігати за політичним життям, брати участь у щоденних справах і засвоювати норми поведінки шляхетського середовища. Двори магнатів виконували функцію своєрідних «шкіл життя», де

формувалися майбутні політичні еліти. Навчання при дворах було важливим механізмом включення у систему патронатних зв'язків, — молоді шляхтичі не лише здобували знання, але й встановлювали соціальні контакти, які могли визначити їхню подальшу кар'єру. У цьому сенсі учнівство виконувало функцію інтеграції в елітарне середовище.

Наставники — прецептори, гувернери, домашні вчителі — виступали не лише як передавачі знань, але й як посередники між родинним вихованням і ширшим соціальним світом. Найчастіше ними ставали освічені представники духовенства, випускники університетів або особи, пов'язані з інтелектуальними колами, що гарантувало високий рівень їхньої підготовки. У деяких випадках запрошували іноземців, особливо якщо родина прагнула надати дітям європейського освітнього досвіду. Це свідчить про усвідомлення

ш

л Роль наставника виходила далеко за межі викладання окремих дисциплін. Він фактично формував повсякденний ритм життя молодого шляхтича, контролював його навчання, поведінку, моральний стан і навіть коло спілкування. Як свідчать родинні інструкції, наставник відповідав перед батьками за результати виховання, що робило його ключовою фігурою у

ф

о

р

м Освітній і соціальний статус наставників був доволі високим, хоча й неоднорідним. З одного боку, вони не належали до шляхти, але з іншого — мали значний культурний авторитет, який дозволяв їм впливати на формування майбутньої еліти. У своїх працях С. Кот підкреслює, що наставники часто виступали носіями гуманістичних ідей, які вони передавали своїм вихованцям, вприсяючи поширенню нових освітніх стандартів.³ Водночас їхнє становище

я

1

Інструкcje rodzicielskie / W. Rzewuski. 1754–1764. С.109

Жакот С. М. Історія виховання. Warszawa : Żak, [б. п.]. С. 289-290

к

д

залежало від конкретної родини: у заможних магнатських домах вони могли мати значний вплив і користуватися повагою, тоді як у менш заможних — їхня роль була більш обмеженою.

Окрему роль відіграло навчання за кордоном, яке набуло поширення у ст. під впливом гуманістичних ідей. Італія, німецькі князівства та Франція ставали основними напрямками освітніх мандрівок, де шляхетська молодь знайомила з новими інтелектуальними течіями, університетською культурою та політичними практиками Західної Європи. Ці подорожі, які в історіографії часто визначають як своєрідний ранній аналог «Grand Tour», мали чітко окреслену мету: завершити формування молодого шляхтича як представника європейської еліти. Як свідчать університетські записи та акти, зокрема матеріали Краківського університету та Замойської академії, багато студентів після початкової підготовки вирушали до Падуї, Болоньї, Парижа чи Віттенберга для продовження навчання.¹ Там вони не лише відвідували лекції з права, філософії, медицини чи риторики, але й активно включалися в інтелектуальне середовище — брали участь у диспутах, формували навички аргументації та публічного виступу, що було надзвичайно важливим для політичного життя Речі Посполитої.

Важливим є те, що освітні мандрівки виконували також функцію культурної інтеграції. Перебування за кордоном дозволяло молоді засвоїти нові моделі поведінки, етикету, дипломатичного спілкування, що пізніше використовувалося у придворному та політичному житті. Шляхта Речі Посполитої прагнула не лише зберегти свої традиції, але й інтегруватися в ширший європейський культурний простір, і саме освіта за кордоном ставала одним із головних каналів цього процесу.² Окрім того, такі поїздки сприяли встановленню особистих контактів із представниками іноземної знаті, професорами, духовенством, що формувало мережі зв'язків, важливі для майбутньої дипломатичної чи політичної кар'єри.

1

2

1

,
1385–1569. Oxford : Oxford University Press, 2015.

Не менш значущим був і символічний аспект навчання за кордоном. Сам факт перебування в провідних європейських університетах підвищував престиж родини та підкреслював її належність до освіченої еліти. У листуванні та родинних хроніках часто підкреслюється гордість за навчання синів у відомих освітніх центрах, що свідчить про сприйняття освіти як важливого елементу соціального статусу. Водночас батьки нерідко контролювали перебіг навчання через листи та інструкції, вимагаючи від дітей не лише успіхів у навчанні, але й дотримання моральних норм, що відображено, зокрема, у «Instrukcje rodzicielskie».¹

Узагальнюючи розглянуті вище аспекти, варто наголосити, що система учнівства у Речі Посполитій XVI ст. виконувала значно ширшу функцію, ніж проста передача знань чи навичок. Вона була ключовим механізмом соціалізації шляхетської молоді та водночас інструментом відтворення еліти як окремого соціального стану. Саме через учнівство відбувалося включення індивіда у складну систему політичних, культурних і соціальних відносин, яка визначала функціонування держави. Освіта шляхти була тісно пов'язана з її роллю у суспільстві, а тому мала не лише індивідуальний, але й колективний вимір.

Окрім того, система учнівства забезпечувала відтворення соціальної ієрархії, закріплюючи провідну роль шляхти в суспільстві. Освіта була доступною передусім для представників цього стану і водночас формувала ті якості, які дозволяли їм зберігати своє домінуюче становище. Освітні практики не лише відображали соціальну структуру, але й активно її підтримували, передаючи від покоління до покоління відповідні цінності та моделі поведінки. Таким чином, учнівство виступало одним із ключових механізмів стабільності ранньомодерного суспільства, поєднуючи функції освіти, соціалізації та соціального контролю.

---

¹ Instrukcje rodzicielskie / W. Rzewuski. 1754–1764. С.117.

2.4. Інституційна система освіти Речі Посполитої: школи, колегії та університети

Упродовж XVI ст. освіта в Речі Посполитій поступово виходила за межі родинного виховання та приватного наставництва і набувала більш організованих форм. Саме в цей період формується розгалужена мережа навчальних закладів, яка охоплювала різні рівні підготовки — від початкового навчання до університетської освіти. Ці зміни були зумовлені як поширенням гуманістичних ідей, так і впливом релігійних процесів доби, зокрема Реформації та Контрреформації, що активно використовували освіту як засіб впливу на суспільство. Освітній простір Речі Посполитої не був однорідним чи централізованим. Навпаки, він формувався як сукупність різних типів навчальних установ, які виникали за ініціативи церкви, міських громад, шляхти або окремих меценатів. У результаті склалася складна система, в якій школи, колегії та університети не лише співіснували, але й взаємодіяли між собою, забезпечуючи поступове просування учня від елементарних знань до вищого рівня освіти. Така структура відображала соціальну організацію суспільства і водночас сприяла її відтворенню.

Найнижчий рівень освітньої системи становили парафіяльні школи, які діяли при костелах і парафіях. Їхнє головне завдання полягало у наданні базових знань — навчанні читання, письма та основ катехізису. Саме тут формувалися елементарні навички грамотності, що були необхідними для подальшого навчання. Водночас рівень таких шкіл був нерівномірним: у містах вони функціонували більш стабільно, тоді як у сільській місцевості їхня діяльність часто залежала від фінансових можливостей парафії та активності духовенства. Важливо, що ці школи формально були доступні для ширших верств населення, однак фактично їх відвідували переважно хлопці з міщанських і заможніших селянських родин.

Наступним рівнем були міські або латинські школи, які відігравали значно важливішу роль у формуванні освіченої верстви суспільства. Їхня назва походить від основної мови навчання — латини, яка виступала універсальною

мовою науки і культури того часу. У таких школах учні вивчали граматику, риторику, логіку, основи античної літератури. Саме тут формувалася гуманістична освітня традиція, орієнтована на розвиток інтелектуальних здібностей і риторичних навичок. Латинські школи стали важливим етапом переходу від середньовічної до ренесансної моделі освіти, оскільки поєднували традиційні дисципліни з новими гуманістичними ідеалами.¹ Водночас це твердження дозволяє ширше поглянути на роль цих закладів: вони не лише передавали знання, а й змінювали сам підхід до навчання, орієнтуючи його на розвиток мислення, мовної культури та здатності до публічної комунікації. Саме через латинські школи відбувалося поступове витіснення схоластичної обмеженості та утвердження гуманістичного ідеалу освіченої особистості, яка була здатна не лише відтворювати знання, а й активно застосовувати їх у суспільному та політичному житті. Це дає підстави розглядати їх не просто як проміжний рівень освіти, а як один із ключових механізмів культурної трансформації ранньомодерного суспільства.

Особливе місце в освітній системі посідали протестантські гімназії, які виникли під впливом Реформації. Вони діяли переважно у містах із сильними протестантськими громадами і пропонували альтернативну модель освіти, що акцентувала увагу на вивченні Святого Письма, моральному вихованні та дисципліні. Водночас ці школи не обмежувалися суто релігійним навчанням — вони активно впроваджували гуманістичні предмети, що робило їх конкурентами католицьких освітніх установ. Їхня поява свідчить про конфесійний характер освітнього простору, де школа ставала інструментом ідеологічного впливу.²

Особливе місце в освітній системі Речі Посполитої XVI ст. посідали єзуїтські колегії, які поступово перетворилися на один із найвпливовіших чинників трансформації освітнього простору. Якщо інші типи навчальних

---

¹ Цит. за: Kot S. Historia wychowania. Warszawa : Żak, [б. р.]. С.305

²

he Oxford History of Poland-Lithuania. Vol. 1. Oxford : Oxford University Press, 2015. С. 436-

закладів розвивалися еволюційно, то діяльність Ордену єзуїтів надала освіті більш цілеспрямованого, системного та ідеологічно вивіреного характеру. Це було безпосередньо пов'язано з ширшими процесами Контрреформації, в межах яких освіта розглядалася не лише як інструмент передачі знань, але і як засіб формування світогляду та зміцнення позицій католицької церкви.¹

Орден єзуїтів, заснований Ігнатієм Лойолою, із самого початку приділяв значну увагу освітній діяльності. У «Конституціях Товариства Ісуса» чітко простежується ідея про те, що виховання молоді має стратегічне значення для майбутнього церкви і суспільства.² Саме тому вже у другій половині XVI ст. єзуїти активно розгортають мережу колегій на території Речі Посполитої, створюючи добре організовану систему навчальних закладів, яка швидко здобуває популярність серед шляхти та міщанства.

Структура єзуїтських колегій була чітко впорядкованою й поділялася на кілька рівнів навчання. Початковий етап охоплював граматичні класи, де закладалися основи мовної підготовки та дисципліни. Наступними були класи поезики й риторики, спрямовані на розвиток навичок аргументації, публічного виступу та засвоєння античної культурної традиції. Завершальним етапом ставало вивчення філософії, що включало логіку, етику та натурфілософію й формувало здатність до послідовного мислення та осмислення моральних принципів. Така система відображала прагнення єзуїтів поєднати інтелектуальну підготовку з моральним вихованням, поступово формуючи особистість, здатну до участі в суспільному й політичному житті. Основою організації навчального процесу стала система, викладена в «Ratio Studiorum» — нормативному документі, що регламентував зміст, методи та принципи єзуїтської освіти.³ Цей текст не лише визначав перелік дисциплін, але й

---

¹ Fleischmann. Jesuitenpädagogik // Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik / hrsg. K. A. Schmid. Gotha : Friedrich Andreas Perthes, [кінець XIX ст.].

² Лойола І. Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми. Пер. з англ А. Маслюх. Львів, Свічадо, 2005.

³ Pachtler G. M. Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu // Monumenta Germaniae Paedagogica. Berlin : A. Hofmann, 1887–1894.

детально описував педагогічні підходи, яких мали дотримуватися викладачі. Зокрема, велика увага приділялася послідовності навчання, регулярному повторенню матеріалу та індивідуальному контролю за успішністю учнів.

Методи навчання, які застосовувалися в єзуїтських колегіях, значно відрізнялися від традиційної схоластичної практики. Одним із ключових елементів були диспути — публічні обговорення, під час яких учні вчилися аргументувати власну позицію та захищати її перед аудиторією. Такий підхід сприяв розвитку критичного мислення і риторичних навичок, що було особливо важливим для майбутньої участі в політичному житті. Не менш важливими були публічні виступи, які дозволяли учням набувати досвіду комунікації та самопрезентації. Окрему роль відіграло театралізоване навчання, яке стало характерною рисою єзуїтської педагогіки. Шкільні вистави, що часто мали релігійний або морально-повчальний зміст, виконували не лише освітню, а й виховну функцію. Вони сприяли засвоєнню матеріалу, розвитку пам'яті та уваги, а також формували вміння працювати в колективі. Водночас такі вистави мали і ширший соціальний резонанс, адже ставали важливою частиною культурного життя міста.

Логічним завершенням освітньої траєкторії, яка починалася з елементарних шкіл і проходила через систему колегій, виступали університети — інституції, що забезпечували найвищий рівень підготовки та формували інтелектуальну еліту Речі Посполитої. На відміну від нижчих щаблів освіти, університетське навчання було не лише етапом здобуття знань, але й простором інтеграції до ширшої європейської академічної традиції. Саме тут остаточно закріплювалися ті навички та цінності, які формувалися на попередніх етапах, — володіння латинською мовою, риторична культура, здатність до абстрактного мислення.

Найстарішим і водночас одним із найавторитетніших вищих навчальних центрів була Краківська академія, яка у XVI ст. зберігала значення провідного осередку освіти в державі. Її організація значною мірою продовжувала середньовічну університетську традицію, однак уже тоді помітною ставала

внутрішня перебудова змісту навчання. Освіта будувалася за факультетним принципом, де першим і обов'язковим етапом був артистичний факультет (вільних мистецтв), який виконував підготовчу функцію і забезпечував студентів базовими знаннями. Лише після його завершення студенти могли переходити до спеціалізованих факультетів — юридичного, медичного або теологічного, що фактично відображало ієрархію знань і суспільних потреб: право готувало до державної та сеймової служби, теологія — до духовної кар'єри, а медицина — до практичної діяльності в міському та придворному середовищі. Така структура показує, що університет не лише передавав знання, але й формував соціальні ролі студентів, поступово скеровуючи їх у визначені сфери суспільного життя.

Важливим етапом розвитку університетської освіти стало створення Віленської академії, яка виникла на основі єзуїтського колегіуму. Її поява засвідчила новий підхід до організації вищої освіти, де поєднувалися традиційна університетська структура і єзуїтська педагогічна модель. Віленська академія швидко стала одним із ключових освітніх центрів Великого князівства Литовського, забезпечуючи підготовку не лише духовенства, але й світської еліти. Це свідчить про те, що університети поступово виходили за межі суто церковних функцій і набували ширшого суспільного значення.

Ще одним показовим прикладом є Замойська академія, заснована наприкінці XVI ст. як проєкт нового типу навчального закладу. Вона була створена за ініціативи Яна Замойського і від самого початку задумувалася не як традиційний університет середньовічного зразка, а як інституція, безпосередньо підпорядкована потребам державного управління та формування освіченої політичної еліти. Її освітня модель орієнтувалася на підготовку державних службовців, дипломатів і юристів, тобто тих категорій, які були критично важливими для функціонування адміністративної системи Речі Посполитої. На відміну від класичних університетів, де навчання часто зберігало відносно абстрактний і теоретичний характер, Замойська академія свідомо поєднувала гуманістичну традицію з практичними знаннями у сфері

права, політики та риторики, що робило освіту більш «інструментальною» і наближеною до реальних потреб держави. Це дозволяє розглядати її як прояв нової тенденції в освітньому розвитку Речі Посполитої, коли навчальні заклади починають виконувати не лише культурно-інтелектуальну, але й чітко функціональну роль у системі влади, забезпечуючи відтворення управлінських кадрів і формування раціонально підготовленої еліти.

Соціальний склад студентства університетів був досить обмеженим. Основну частину становили представники шляхти, для яких університетська освіта була важливим елементом підготовки до політичної діяльності. Водночас певну частку складали й вихідці з міщанського середовища, що свідчить про поступове розширення доступу до вищої освіти. Проте фінансові витрати та необхідність попередньої підготовки залишалися суттєвими бар'єрами.

Через відсутність єдиного державного контролю над освітою в Речі Посполитій заснування навчальних закладів перебувало в руках різних суб'єктів. Це зумовлювало не лише різноманітність типів шкіл, а й відмінності у їхніх цілях, програмі та ідеологічному спрямуванні. Парафіяльні школи утримувалися за рахунок церкви і виконували передусім функцію релігійного виховання, поєднуючи її з елементарною грамотністю. Міські школи фінансувалися магістратами та міщанами, що надавало їм більш практичного характеру — вони орієнтувалися на підготовку молоді до участі в економічному та адміністративному житті міста. Протестантські гімназії утримувалися релігійними громадами і водночас виступали важливим інструментом конфесійної боротьби, поєднуючи освітню функцію з поширенням відповідних релігійних ідей. Єзуїтські колегії, своєю чергою, фінансувалися орденом і підтримувалися шляхетськими меценатами, що дозволяло їм досягати високого рівня організації навчального процесу та створювати добре структуровану систему освіти. Така багатоканальна модель фінансування мала як переваги, так і обмеження. З одного боку, вона сприяла активному розвитку освітньої мережі та залученню різних соціальних груп до

її підтримки. З іншого — призводила до нерівномірності у матеріальному забезпеченні навчальних закладів: школи в заможних містах або під опікою впливових меценатів мали значно кращі умови, ніж ті, що існували в периферійних регіонах. Відповідно, це безпосередньо впливало на якість освіти, рівень підготовки вчителів та доступ учнів до навчальних ресурсів. У ширшому контексті така ситуація відображала соціальну структуру Речі Посполитої, де освіта, попри тенденції до розширення, залишалася нерівномірно розподіленим ресурсом.

Географічно освітні інституції концентрувалися переважно в містах, які виступали центрами культурного та інтелектуального життя. Краків, Вільно, Замостя стали ключовими осередками освіти, де формувалися не лише навчальні заклади, а й інтелектуальні середовища, що впливали на розвиток науки та культури. Саме в цих містах зосереджувалися найпрестижніші школи та університети, що приваблювали студентів з різних регіонів держави.

Узагальнюючи, інституційна система освіти Речі Посполитої XVI ст. постає як багаторівнева й взаємопов'язана структура, у якій різні типи навчальних закладів утворювали послідовний шлях соціалізації та професійної підготовки особи. Від парафіяльних і міських шкіл через протестантські гімназії та єзуїтські колегії до університетів вибудовувалася логіка поступового ускладнення знань і одночасного входження індивіда в соціальну ієрархію. Важливо, що ця система не була централізовано керованою, а формувалася під впливом різних конфесійних, міських і шляхетських ініціатив, що забезпечувало її різноманітність, але й зумовлювало нерівномірність розвитку. У результаті освіта виконувала не лише навчальну, а й чітко соціальну та ідеологічну функцію, стаючи інструментом формування еліт, конфесійної належності та політичної культури. Попри внутрішню фрагментованість, ця система забезпечила інтеграцію Речі Посполитої до загальноєвропейського інтелектуального простору та стала важливим чинником трансформації суспільства в ранньомодерну добу.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ У XVII–XVIII СТ.

3.1. Традиційні моделі соціалізації жінок: родина і церква

Формування жіночої освіти у Речі Посполитій XVII–XVIII ст. відбувалося в умовах відсутності розвиненої інституційної системи навчання для жінок. На відміну від чоловіків, освітні можливості яких поступово розширювалися завдяки діяльності шкіл, колегій та університетів, жінки здобували знання переважно в межах неформальних практик виховання. Вирішальну роль у цьому процесі відігравали родина та церква, які визначали як зміст навчання, так і його основні цілі.

Жіноча освіта в ранньомодерному суспільстві не розглядалася як самостійна цінність. Її зміст підпорядковувався соціальним очікуванням щодо ролі жінки, яка мислилася передусім як дружина, мати та господиня. Відповідно, процес виховання був спрямований не стільки на інтелектуальний розвиток, скільки на формування моральних якостей, релігійності та практичних навичок, необхідних для ведення домашнього господарства. У цьому контексті аналіз традиційних моделей соціалізації дозволяє зрозуміти, яким чином формувалися освітні можливості жінок, а також які обмеження визначали їхній характер.

У ранньомодерному суспільстві Речі Посполитої уявлення про «ідеальну жінку» формувалися на перетині кількох дискурсивних традицій — античної спадщини, християнської етики та локальних соціальних практик. Вони не були випадковими чи хаотичними, а являли собою цілісну систему норм, яка визначала як бажану модель поведінки, так і допустимі межі жіночої активності. Ці уявлення відображені в широкому колі джерел — від педагогічних трактатів і морально-етичних настанов до проповідей, приватного листування та родинних інструкцій.

Центральним елементом цієї нормативної моделі була ідея жінки як передусім дружини, матері та господині. Саме ці ролі визначали її соціальну

значущість і водночас обмежували сферу її діяльності приватним простором. Жінка в ранньомодерному польському суспільстві сприймалася як «моральний

ц

е

н

т

р

р

о

д

и

н

и

»

,

в

і Не менш показовими є польські джерела XVIII ст., зокрема твір «Другий лист пана Досвідчинського до свого приятеля щодо виховання дочок»³, у якому безпосередньо порушується питання виховання дівчат і визначаються межі допустимої жіночої освіти. Автор цього тексту наполягає на доцільності введення жіночої освіти до суто практичних знань — ведення господарства, дотримання моральних норм і релігійної дисципліни, водночас застерігаючи від «надмірної ученості», яка, за його логікою, не лише є зайвою, але й потенційно шкідливою для жінки. У цьому випадку особливо важливим є не

л

---

¹ Цит. за: Bogucka M. Women in Early Modern Polish Society. London, 2004. С. 91

² Н

³ Drugi list JMC pana Doświadczyńskiego do przyjaciela swego względem edukacji córek.

и

й

сам факт обмеження освіти, а спосіб його обґрунтування: апеляція до «природи» жінки фактично виконує функцію легітимації соціально сконструйованих ролей, надаючи їм вигляду природної й незмінної норми. Такий дискурс дозволяє побачити, що мова йде не просто про педагогічні рекомендації, а про глибше прагнення контролювати межі жіночої суб'єктності. «Надмірна ученість» у цьому контексті виступає не як інтелектуальна категорія, а як соціальна загроза — символ можливого виходу жінки за межі приватної сфери, що могло б поставити під сумнів усталений розподіл ролей. Відповідно, обмеження освіти виконувало не лише виховну, але й регулятивну функцію, спрямовану на збереження ієрархічної структури суспільства. Характерно також, що подібні застереження з'являються саме у XVIII ст., тобто в період, коли в європейському інтелектуальному просторі вже активно циркулюють просвітницькі ідеї, зокрема про значення освіти для розвитку особистості. Це дозволяє припустити, що такі тексти були реакцією на поступове розширення освітніх горизонтів і водночас спробою встановити чіткі межі цього процесу щодо жінок. У цьому сенсі вони відображають певну напруженість між традиційною моделлю суспільства та новими інтелектуальними тенденціями: визнаючи необхідність певного рівня жіночої освіти, автори водночас намагаються не допустити її трансформаційного потенціалу.

Водночас важливо враховувати, що нормативні уявлення про жінку не були однорідними і значною мірою залежали від соціального стану. У шляхетському середовищі жінка, попри обмеження, могла відігравати більш активну роль у культурному житті, зокрема як покровителька мистецтв або учасниця інтелектуальних дискусій. Це підтверджується змістом і характером листування Францішки Уршулі Вишневецької-Радзивілл, у якому помітні як високий рівень грамотності, так і виразна культурна обізнаність та вміння ф

¹ Korespondencja Franciszki Urszuli Wiśniowieckiej-Radziwiłłowej (1734–1746). Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967.

домашнього господарства, виховання дітей і підтримання родинних зв'язків, що свідчить про її активну участь у функціонуванні великого магнатського домогосподарства. Водночас навіть прояви її освіченості — зацікавлення літературою, театром і культурним життям — реалізуються не як самостійна публічна діяльність, а як елемент репрезентації статусу роду та виконання ролі шляхетної жінки в межах сімейно-станової ієрархії, що чітко окреслює межі її соціальної активності.

У середовищі міщанства та селянства ця гендерна диференціація проявлялася ще виразніше, хоча мала дещо інший практичний вимір. Якщо у шляхетських родин виховання дівчат хоча б частково включало елементи культурної підготовки — читання, письмо, музику чи знання іноземних мов, — то в нижчих соціальних станах освітні практики майже повністю підпорядковувалися потребам щоденного виживання родини. Дівчина з раннього віку включалася в систему домашньої праці: допомога матері, догляд за молодшими дітьми, приготування їжі, ткацтво, прядіння, ведення господарства ставали не просто частиною повсякдення, а основною формою її «навчання». У цьому контексті сама освіта фактично втрачала окремий статус і зливалася з процесом трудової соціалізації. Як зазначає Наталі Земон Девіс, у дослідженнях повсякденного життя ранньомодерної Європи, жіноча праця в міському та сільському середовищі розглядалася як природне продовження родинних обов'язків, а не як окрема сфера самореалізації.¹ Це дозволяє зрозуміти, чому навіть елементарна грамотність серед жінок цих станів залишалася винятком, а не нормою.

Водночас родинне виховання не зводилося лише до передачі практичних навичок. Воно виконувало значно ширшу функцію — формувало певний тип поведінки та систему внутрішнього самоконтролю. У ранньомодерному суспільстві дисципліна була не лише зовнішньою вимогою, але й важливим моральним принципом. Саме тому значна увага приділялася вихованню

---

¹ Davis N. Z. *Society and Culture in Early Modern France*. Stanford : Stanford University Press, 1975. С. 255-256.

слухняності, стриманості, релігійності та поваги до старших. Особливо показовим є те, що ці якості в жіночому вихованні набували більшого значення, ніж у чоловічому. Якщо хлопцям певною мірою дозволяли проявляти активність, ініціативу й навіть войовничість як риси майбутнього шляхтича, то дівоча поведінка мала будуватися на самоконтролі та скромності.

Важливим елементом родинного виховання була усна традиція, яка залишалася одним із головних способів передачі знань навіть у середовищі частково грамотного населення. Значна частина моральних настанов, релігійних уявлень і соціальних моделей передавалася через щоденне спілкування, розповіді, приказки, родинні історії та приклад старших членів сім'ї. Не менш важливим механізмом передачі знань було наслідування. У ранньомодерному суспільстві значна частина виховання здійснювалася не через абстрактне навчання, а через постійне включення дитини у повсякденні практики дорослих. Дівчата навчалися, спостерігаючи за діяльністю матері та інших жінок родини, поступово переймаючи необхідні навички й моделі поведінки. У цьому контексті знання не відокремлювалися від практики, а формувалися безпосередньо в процесі виконання домашніх обов'язків. Подібний механізм виховання був характерним і для хлопців, однак сфери наслідування були принципово різними.

Разом із тим, у шляхетському середовищі XVII–XVIII ст. поступово з'являються ознаки ускладнення родинної моделі жіночого виховання. Це було пов'язано як із поширенням гуманістичних ідей, так і з поступовим зростанням культурних амбіцій магнатських родів. Освічена жінка дедалі частіше починає сприйматися не лише як добра господиня, але й як елемент престижу роду. Саме тому у великих шляхетських і магнатських сім'ях до виховання дочок починають залучати гувернанток, домашніх учителів, іноді — представників духовенства. У таких випадках дівчата могли отримувати ширшу освіту: вивчати французьку чи італійську мову, музику, основи літератури, етикету та листування. Проте навіть ця форма навчання залишалася підпорядкованою традиційній логіці жіночої ролі. Освіта не

повинна була зробити жінку самостійною інтелектуальною постаттю; її функцією залишалося вдосконалення ролі дружини й представниці аристократичного середовища.

Показово також, що родинне виховання жінок у XVII–XVIII ст. майже не передбачало формування інтелектуальної автономії. Навіть коли дівчата навчалися читати, коло дозволеної літератури залишалося суворо регламентованим. Перевага надавалася релігійним текстам, моральним повчанням і книгам дидактичного характеру. Для жінки повинно було не

р
о
з

ш Ключову роль у формуванні нормативного образу жінки відіграла християнська мораль, яка пронизувала всі сфери життя ранньомодерного суспільства. Церква виступала не лише як релігійний інститут, але й як потужний механізм соціального контролю, що визначав стандарти поведінки. Ідеал жінки-християнки включав такі риси, як побожність, смиренність, моральна чистота та відданість родині. Ці якості активно пропагувалися в проповідях, катехізисах і релігійній літературі, формуючи стійку систему уявлень про «належну» жіночність. Саме через церковний дискурс формувалися уявлення про те, якою має бути «добра» жінка, які риси вважаються чеснотами, а які — ознаками морального занепаду. У цьому сенсі церква виконувала значно ширшу функцію, ніж суто духовне наставництво: вона формувала систему соціальних координат, у межах яких вибудовувалася жіноча ідентичність.

в Особливо важливо, що вплив церкви на процес соціалізації жінок не обмежувався сферою богослужіння чи релігійної освіти. Церковні практики були інтегровані в повсякденне життя настільки глибоко, що фактично ставали невіддільною частиною механізму виховання. Уже з раннього дитинства

Г

Цит. за: Vives J. L. De institutione feminae Christianae. Bruges : Hubert de Croock, 1524.

я
д

дівчата долучалися до релігійних обрядів, молитви, участі у святковому календарі, відвідування мес і слухання проповідей. Через ці практики відбувалося не лише засвоєння основ віри, але й внутрішнє прийняття певної моделі поведінки, побудованої на дисципліні, покорі та моральному самоконтролі. У ранньомодерному суспільстві релігійність була не приватною справою особистості, а суспільною нормою, яка визначала ступінь соціальної прийнятності людини. Для жінки це мало особливе значення, адже саме її поведінка часто розглядалася як показник морального стану всієї родини.

Одним із ключових механізмів такого впливу була катехизація. Навчання основ християнської віри охоплювало не лише знання молитов чи церковних догматів, а й засвоєння базових моральних принципів, які безпосередньо регулювали щоденну поведінку. Через катехізиси, релігійні настанови та усні пояснення духовенства жінкам прищеплювали уявлення про необхідність смирення, терпеливості, стриманості та послуху чоловікові. У цьому контексті релігійна мораль фактично збігалася з патріархальною соціальною моделлю, легітимізуючи її як «божественний порядок».

Важливо також враховувати, що церква в XVII–XVIII ст. була одним із небагатьох інститутів, присутніх практично в усіх рівнях суспільства — від магнатських дворів до селянських громад. Саме тому її вплив на жіночу соціалізацію був значно масштабнішим, ніж вплив будь-яких освітніх структур. Навіть у середовищах із мінімальним рівнем грамотності релігійні практики залишалися основним каналом передачі моральних норм. Проповідь у цьому сенсі виконувала не лише духовну, але й педагогічну функцію. Через церковне слово суспільству пояснювали, якою має бути поведінка дружини, матері, доньки, вдови.

У цьому контексті важливу роль відігравала сповідь, яка була одним із найефективніших інструментів внутрішнього дисциплінування особистості. На відміну від світських форм контролю, сповідь діяла не через зовнішній примус, а через формування постійного самоаналізу та відчуття моральної відповідальності. Жінка повинна була не лише дотримуватися певних норм

поведінки, але й постійно контролювати власні думки, бажання та емоції. Саме тому релігійна дисципліна поступово ставала частиною внутрішнього світу людини. У цьому сенсі церква формувала не лише зовнішню поведінку, а й сам спосіб мислення, у межах якого жінка оцінювала себе та власну роль у суспільстві.

Особливо помітним церковний вплив був у сфері шлюбу та сімейних відносин. У ранньомодерній Речі Посполитій шлюб розглядався не лише як приватний союз, але і як релігійний та соціальний обов'язок. Церква визначала моральні межі подружнього життя, регулювала питання подружньої вірності, поведінки дружини та обов'язків матері. Через церковні проповіді та нормативні тексти утверджувалася модель сім'ї, побудована на чоловічому авторитеті та жіночій покорі. Жінка визнавалася моральною опорою родини, однак ця роль не передбачала рівності чи автономії; навпаки, вона вимагала самопожертви й підпорядкування сімейним інтересам.

Разом із тим вплив церкви на жіночу соціалізацію не був абсолютно однорідним чи суто репресивним. Для багатьох жінок релігійне середовище ставало одним із небагатьох доступних просторів культурного й інтелектуального досвіду. Навіть поза монастирями участь у релігійному житті давала можливість долучатися до читання духовної літератури, вивчення молитовників, церковного співу та практик письма. У шляхетському середовищі релігійність часто поєднувалася з певним рівнем освіченості, оскільки жінка мала бути здатною читати релігійні тексти й організовувати моральне виховання дітей. Саме тому церква, попри свою консервативну роль, водночас опосередковано сприяла поширенню елементарної грамотності серед жінок. Однак навіть у тих випадках, коли релігійна культура відкривала жінкам доступ до певних знань, ці знання залишалися суворо регламентованими. У цьому полягає одна з головних суперечностей ранньомодерної жіночої освіти: релігійне середовище могло виступати каналом поширення грамотності, але водночас обмежувало можливості виходу за межі встановлених соціальних ролей. Освіта жінки визнавалася

допустимою лише настільки, наскільки вона зміцнювала традиційний суспільний порядок.

Важливо також зазначити, що у XVIII ст. під впливом просвітницьких ідей починає поступово змінюватися і сама риторика церковного виховання. У частині релігійних і морально-етичних текстів зростає увага до ролі жінки як виховательки дітей та моральної наставниці родини. Це означало певне переосмислення жіночої ролі: жінка дедалі більше сприймалася не лише як об'єкт контролю, але й як активний посередник у передачі моральних норм наступному поколінню. Проте навіть ця трансформація не руйнувала основ патріархальної системи, а лише адаптувала її до нових культурних умов.

Отже, традиційні моделі соціалізації жінок у Речі Посполитій XVII–XVIII ст. формувалися насамперед у межах родини та церкви — інституцій, які не лише визначали зміст жіночого виховання, але й задавали допустимі межі жіночої присутності в суспільстві. Освіта жінки в цей період не мислилася як шлях до інтелектуальної автономії чи особистісної самореалізації; її головною функцією залишалася підготовка до виконання соціально схвалюваних ролей дружини, матері та хранительки морального порядку. Саме тому процес виховання був тісно пов'язаний із формуванням дисципліни, релігійності, слухняності та практичних навичок, необхідних для підтримання стабільності родини й відтворення існуючої суспільної системи.

Водночас проведений аналіз показує, що жіноча освіта ранньомодерної доби не може розглядатися виключно як простір обмежень і заборон. Попри виразний контроль з боку патріархальної культури, саме в межах родинного та релігійного середовища жінки отримували доступ до базових форм грамотності, культурних практик і морально-етичних знань. Це створювало суперечливу ситуацію: механізми, покликані закріплювати традиційний порядок, водночас поступово формували передумови для розширення жіночого освітнього досвіду. У цьому полягає одна з ключових особливостей ранньомодерної жіночої соціалізації — вона не лише відтворювала усталену

гендерну модель, але й непомітно готувала ґрунт для її майбутньої трансформації в добу Просвітництва та подальших освітніх реформ.

3.2. Монастирі як освітні центри для жінок

Упродовж XVII–XVIII ст. монастирі посідали особливе місце в системі жіночої освіти Речі Посполитої. В умовах, коли доступ жінок до інституційного навчання залишався обмеженим, саме релігійні осередки стали одним із небагатьох просторів, де дівчата могли отримати бодай елементарну освіту, засвоїти норми поведінки, навички письма й читання, а також долучитися до ширшої культурної традиції. Водночас роль монастирів не зводилася виключно до навчальної функції. Вони виступали осередками морального виховання, соціалізації та формування моделей жіночої поведінки, які відповідали уявленням ранньомодерного суспільства про «належне» місце жінки в соціальній структурі. На відміну від світських шкіл, орієнтованих передусім на підготовку чоловіків до політичної, адміністративної або духовної діяльності, жіночі монастирі формували інший тип освітнього середовища. Його основою була релігійна дисципліна, моральне виховання та практичне навчання, спрямоване на формування чеснот, необхідних жінці як майбутній дружині, матері або черниці. У цьому контексті монастирська освіта поєднувала в собі елементи середньовічної традиції та нові тенденції ранньомодерної доби, пов'язані з поступовим зростанням уваги до жіночого виховання.

Сам феномен монастиря в ранньомодерному суспільстві мав значно ширше значення, ніж лише релігійний інститут. Монастирі були важливими культурними та соціальними центрами, які забезпечували збереження книжної традиції, організовували благодійну діяльність, підтримували освітні практики та впливали на моральний клімат суспільства.¹ Особливо це стосувалося жіночих монастирів, які нерідко ставали місцем проживання не лише черниць,

---

¹ Bogucka M. Białogłowa w dawnej Polsce. Warszawa, 1998. С. 132–134.

але й дівчат зі шляхетських або міщанських родин, відданих туди на виховання чи навчання. Таким чином, монастир виконував подвійну функцію: релігійну та освітньо-соціальну.

Поступове перетворення монастирів на освітні осередки було зумовлене кількома взаємопов'язаними чинниками. Насамперед важливу роль відіграла католицька церква, яка в умовах Реформації та Контрреформації прагнула посилити власний вплив на суспільство через систему виховання та освіти. Після Тридентського собору католицька церква починає приділяти значно більше уваги дисципліні, моральному вихованню та контролю над релігійним життям мирян.¹ Освіта в цьому контексті розглядалася як один із ключових механізмів формування «правильного» християнина, а жіноче виховання — як важливий елемент стабільності родини та суспільства загалом.

Контрреформаційні процеси особливо активно проявилися в Речі Посполитій у XVII ст., коли католицькі ордени почали розширювати свою присутність у сфері освіти. Хоча основна увага традиційно приділялася чоловічим колегіям, жіночі монастирі також поступово залучалися до освітньої діяльності. У цьому контексті важливе значення мали бенедиктинки, бернардинки, візитантки та інші жіночі ордени, які створювали при монастирях школи або пансіони для дівчат. Їхня діяльність була спрямована не лише на підготовку майбутніх черниць, але й на виховання шляхетних дівчат у дусі католицької моралі. Водночас вплив на розвиток жіночої монастирської освіти мали і гуманістичні ідеї XVI–XVII ст. Попри те, що гуманізм ранньомодерної доби залишався переважно чоловічо орієнтованим, окремі мислителі все ж визнавали важливість жіночого виховання.

Не менш важливим чинником було й загальне зростання ролі письмової культури в ранньомодерному суспільстві. У XVII–XVIII ст. грамотність починає набувати практичного значення навіть у жіночому середовищі. Ведення листування, читання релігійної літератури, організація домашнього

1

господарства — усе це вимагало бодай елементарних освітніх навичок. Саме монастирі стали одним із тих середовищ, де ці навички могли формуватися.

Організація жіночої освіти при монастирях мала власну специфіку та значно відрізнялася від чоловічих освітніх інституцій. Передусім слід зазначити, що навчальний процес у жіночих монастирях не був уніфікованим. Його зміст і рівень залежали від конкретного ордену, матеріального становища монастиря, регіону та соціального походження вихованок. Однак попри ці відмінності можна виокремити кілька спільних рис, характерних для більшості монастирських шкіл. Навчанням дівчат зазвичай займалися самі черниці, які мали певний рівень освіти та досвід релігійного життя. У деяких випадках до викладання могли залучатися духівники або освічені представники духовенства, однак основна виховна роль належала саме монахиням.¹ Це мало принципове значення, адже жіночі монастирі створювали окремий простір жіночої комунікації та передачі знань. Молоді дівчата не лише навчалися, але й щоденно спостерігали за моделлю поведінки черниць, переймаючи норми дисципліни, побожності та самоорганізації. Освітній процес у монастирях був тісно пов'язаний із релігійним життям. Розпорядок дня будувався навколо молитов, богослужінь і праці, а навчання інтегрувалося в цю систему як одна з форм духовного вдосконалення. День вихованок був чітко структурований: ранкові молитви, уроки, ручна праця, читання релігійних текстів, вечірні богослужіння.² Такий режим мав не лише навчальну, а й виховну функцію — формував звичку до дисципліни та самоконтролю.

Доступ до монастирської освіти мав виразно соціально диференційований характер, що відображало загальну стану структуру ранньомодерного суспільства. Попри те, що монастирські школи формально не були закритими установами виключно для шляхти, на практиці саме

---

¹ Ordynacye czyli Ustawy Prowincyalskie Dla Zakonnicy Zakonu Augustynianskiego na Kazimierzu przy Krakowie sytuowanego, zebrane z konstytucyi zakonnych i dekretów ...1783 – Lublin : Drukarnia Trynitarzy, 1783. С. 34-35

² Reguła św. ojca Benedykta oraz konstytucje zakonnic benedyktynek od nieustającej adoracji Przenajświętszego Sakramentu... Kraków : [б. в.], 1936. С.96-99.

представниці привілейованих верств населення становили основну частину вихованок. Найчастіше до монастирів потрапляли дівчата зі шляхетських родин, рідше — доньки заможного міщанства, особливо у великих містах та економічно розвинених регіонах. Це пояснювалося не лише матеріальними можливостями родин, але й самим уявленням про освіту як елемент соціального престижу та шляхетної культури. Для шляхетського середовища виховання доньки в монастирі ставало свідченням «належного» морального й релігійного виховання, що підвищувало її шанси на вигідний шлюб і зміцнювало репутацію родини.

Водночас доступ до такого навчання був фактично обмежений фінансовими умовами. Родини сплачували за перебування дівчини при монастирі, забезпечували її одягом, книжками, іноді робили пожертви на користь ордену. У зв'язку з цим для бідніших соціальних груп монастирська освіта залишалася малодоступною. Навіть якщо окремі монастирі приймали дівчат із незаможних родин, їхнє навчання зазвичай мало більш практичний характер і часто поєднувалося з виконанням господарських робіт. Таким чином, монастирські школи не руйнували соціальної ієрархії, а радше відтворювали її у власному внутрішньому середовищі. Освіта залишалася привілеєм, а не універсальним правом.

Для багатьох шляхетських родин монастир виконував функцію безпечного й контрольованого простору соціалізації дівчини. В умовах, коли світська жіноча освіта лише починала формуватися, а домашнє навчання вимагало значних ресурсів та наявності освічених наставників, монастирські школи ставали найбільш доступною формою організованого виховання. Особливо це стосувалося родин середньої шляхти, які прагнули дати доньці «належне» виховання, але не мали можливості забезпечити приватних учителів. Перебування дівчини в монастирі дозволяло поєднати релігійне виховання, навчання базової грамотності та контроль за моральною поведінкою, що в очах суспільства мало надзвичайно важливе значення. У багатьох випадках перебування дівчат у монастирі мало тимчасовий характер

і не передбачало прийняття чернечих обітниць. Родини часто віддавали дочок до монастиря на кілька років — до досягнення шлюбного віку або до укладення вигідного династичного союзу. У цьому сенсі монастирські школи виконували роль своєрідних жіночих пансіонів, де поєднувалися функції

и У більшості жіночих монастирських шкіл навчання мало комплексний характер і поєднувало релігійне, моральне та практичне виховання. Попри те, що рівень освіти в різних монастирях міг суттєво відрізнятися залежно від ґрунту, фінансових можливостей та регіону, основа навчальної програми залишалася подібною. Насамперед дівчат навчали читанню й письму, оскільки саме ці навички були необхідними для засвоєння релігійних текстів та участі в духовному житті. Навчання читанню зазвичай починалося з молитовників, катехізисів та псалтирів, адже релігійна література була головним навчальним матеріалом у монастирських школах. Вихованки вчилися читати не лише для практичного використання, але й для формування особистої побожності, оскільки в ранньомодерній католицькій традиції самостійне читання духовної літератури вважалося важливою частиною морального вдосконалення.

в Письмо також мало прикладний характер. Дівчат навчали основ каліграфії, ведення листування, переписування молитов і релігійних текстів. У деяких монастирях особливу увагу приділяли охайності письма, адже шкрасаний почерк розглядався як прояв внутрішньої дисципліни та належного виховання.² Для більшості жінок того часу навіть такий рівень грамотності був недосяжним, тому монастирські школи фактично створювали обмежене, але важливе середовище жіночої писемної культури. Окремі вихованки після завершення навчання підтримували листування, могли вести домашні записи

с

о

---

¹ Podgórska E. Sprawa wychowania kobiet w znaczniejszych czasopismach polskich drugiej połowy XVIII wieku. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961. С.11-12.

² Bogucka M. Białołęka w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku. Warszawa, 1998. С. 181.

л

ь

чи опікуватися документацією родинного господарства, що свідчило про практичну користь отриманої освіти.

Викладання арифметики в жіночих монастирських школах зазвичай обмежувалося елементарними математичними знаннями: рахунком, найпростішими обчисленнями та навичками, необхідними для ведення господарства. Такий підхід безпосередньо впливав із уявлень суспільства про майбутню роль жінки.

Центральне місце в системі монастирського навчання займав катехізис та релігійне виховання. Вихованки вивчали основи християнської моралі, церковні догмати, молитви, порядок богослужіння та правила поведінки відповідно до католицької традиції. Навчання часто будувалося на механічному запам'ятовуванні молитов і релігійних текстів, однак його головною метою було не стільки засвоєння богословських знань, скільки формування моделі «ідеальної християнки».

Важливим елементом навчання був церковний спів. У багатьох монастирях дівчат навчали основ хорового виконання, літургійних піснеспівів та музичного супроводу богослужінь. Для майбутніх черниць ці знання були необхідною частиною монастирського життя, однак і світські вихованки залучалися до музичної практики, оскільки вміння співати церковні пісні вважалося ознакою доброго виховання. У деяких більших монастирях, особливо пов'язаних із впливовими орденами, дівчат також могли навчати гри на музичних інструментах, хоча такі випадки були радше винятком і стосувалися переважно представниць заможної шляхти.

Окреме місце в системі жіночої монастирської освіти посідало рукоділля та домашні ремесла. Дівчат навчали шиття, вишивки, прядіння, оздоблення тканин, іноді — виготовлення церковного одягу або прикрас для літургії. Такі заняття мали подвійне значення. З одного боку, вони розглядалися як необхідна практична підготовка до майбутнього життя жінки в родині або монастирі. З іншого — праця сприймалася як важливий елемент релігійного виховання,

спосіб боротьби з лінощами та засіб дисциплінування особистості.¹ У монастирській традиції фізична праця вважалася частиною духовного вдосконалення, тому навіть навчання рукоділля мало морально-релігійний зміст.

Сам процес навчання в монастирських школах базувався на суворій дисципліні та чіткому розпорядку дня. Освіта не відокремлювалася від щоденного релігійного життя, а була інтегрованою в нього. День вихованок складався з молитов, богослужінь, уроків, праці та періодів мовчання. Значна частина навчання відбувалася через постійне повторення, наслідування та контроль поведінки. У ранньомодерній педагогічній традиції дисципліна розглядалася як необхідна умова виховання, тому монастирська освіта була побудована не на розвитку індивідуальності, а на формуванні слухняної та морально впорядкованої особистості.

Разом із тим не варто недооцінювати значення навіть такої обмеженої освіти. Соціальне значення монастирської освіти для жінок у XVII–XVIII ст. виходило далеко за межі суто релігійного виховання. Попри обмежений характер навчання та його підпорядкованість традиційним гендерним уявленням, монастирські школи все ж створювали для жінок певні можливості, які були практично недоступними поза межами церковного середовища. Особливо помітним був вплив монастирської освіти на культурний рівень шляхетського жіноцтва. Саме через монастирські школи значна частина шляхтянок уперше долучалася до писемної культури та засвоювала базові інтелектуальні навички. Освічені жінки ставали носіями певного культурного капіталу всередині родини: вони могли читати дітям релігійні тексти, брати участь у вихованні наступного покоління, підтримувати контакти з духовенством та іншими шляхетськими родинами. У результаті монастирська освіта сприяла поступовому підвищенню загального культурного рівня жіночого середовища, особливо серед представниць привілейованих станів.

---

¹ Bogucka M. Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku. Warszawa, 1998. С. 188–190.

Не менш важливо й те, що жіночий монастир у певному сенсі ставав простором відносної жіночої автономії. Попри сувору дисципліну та залежність від церковної ієрархії, монастирі залишалися одним із небагатьох суспільних середовищ, де жінки могли існувати поза безпосереднім контролем батька або чоловіка. У межах монастирської спільноти формувалася власна система жіночої взаємодії, внутрішнього управління та передачі знань. Для частини жінок вступ до монастиря ставав альтернативою шлюбу та способом уникнення повної залежності від родинної стратегії. Особливо це стосувалося представниць шляхетських родин, які не бажали або не могли укласти вигідний шлюб.

Отже, монастирська освіта в Речі Посполитій XVII–XVIII ст. була значно складнішим явищем, ніж просто форма релігійного виховання жінок. Вона виникла на перетині церковних інтересів, суспільних потреб і трансформацій ранньомодерної культури, ставши своєрідною відповіддю на поступове зростання ролі освіти в житті суспільства. Попри консервативний характер та підпорядкованість патріархальним нормам, саме монастирі створили перший більш-менш організований простір жіночого навчання, у межах якого жінка отримувала доступ до грамотності, релігійної культури та елементарного інтелектуального досвіду.

Водночас аналіз діяльності жіночих монастирів дозволяє побачити суперечливість самої моделі жіночої освіти ранньомодерної доби. З одного боку, вона залишалася інструментом морального контролю та відтворення традиційних соціальних ролей, а з іншого — поступово сприяла формуванню освіченішого жіночого середовища, здатного брати участь у культурному житті суспільства. Саме через монастирські освітні практики відбувалося повільне, але важливе включення жінок у сферу писемної та книжної культури, що в подальшому стало одним із передумов розвитку жіночої освіти вже у більш світських формах.

3.3. Світські освітні ініціативи та їх розвиток

Якщо в попередні століття жіноче виховання майже повністю залишалося під контролем родини та церкви, а монастирська освіта була чи не єдиною організованою формою навчання для дівчат, то у XVIII ст. дедалі помітнішою стає тенденція до формування більш світської моделі жіночого виховання. Вона не означала радикального руйнування традиційних уявлень про жіночу роль, однак свідчила про поступову зміну самої логіки освіти: знання починають розглядатися не лише як засіб морального дисциплінування, а й як важливий елемент культурного престижу, соціального статусу та належності до освіченого середовища.

Однією з ключових передумов цих змін стало поширення ідей Просвітництва, які впродовж XVIII ст. дедалі активніше проникали до інтелектуального простору Речі Посполитої. Просвітницька думка формувала нове ставлення до освіти як до необхідної умови суспільного розвитку та морального вдосконалення людини. Хоча більшість просвітників не виступали за повну рівність чоловічої та жіночої освіти, вони все ж визнавали важливість виховання жінки як майбутньої матері й виховательки наступного покоління. У цьому контексті жіноча освіта починає сприйматися не лише як приватна справа родини чи церкви, а як питання суспільної користі. Саме така логіка поступово відкривала можливість для розширення освітніх практик поза межами суто релігійного середовища.

Важливим чинником трансформації жіночої освіти стало також поступове послаблення виключно церковної моделі навчання. У XVII ст. саме монастирі залишалися головними освітніми осередками для жінок, однак уже в XVIII ст. ця система починає частково втрачати монополію. Причиною цього були не лише культурні зміни, але й загальна модернізація шляхетського суспільства. Освіта дедалі більше пов'язувалася зі світською культурою, знанням іноземних мов, етикетом, умінням вести листування та підтримувати соціальні контакти. Монастирська школа, орієнтована насамперед на релігійне

та моральне виховання, уже не могла повністю задовольнити нові потреби шляхетського середовища.

Особливо помітно ці процеси проявилися у великих магнатських родинах, які активно орієнтувалися на французькі та загальноєвропейські культурні зразки. У XVIII ст. французька культура стає своєрідним символом престижу й «освіченості», а разом із нею поширюються й нові моделі виховання дівчат. Освічена жінка дедалі частіше починає сприйматися як необхідний елемент аристократичного способу життя. Вона повинна була не лише бути побожною та моральною, але й уміти підтримати розмову, читати літературу, володіти мовами, знати правила етикету, музику та основи світської культури. У цьому сенсі освіта ставала частиною репрезентації соціального статусу родини.¹

Поступове формування світських моделей жіночого навчання у XVIII ст. найвиразніше проявилось у поширенні домашньої освіти, приватних пансіонів та інституту гувернанток. Саме ці форми навчання стали альтернативою традиційній монастирській освіті й відображали нові культурні потреби шляхетського суспільства. На відміну від монастирів, де головна увага приділялася релігійному вихованню та моральній дисципліні, світська освіта дедалі більше орієнтувалася на формування «освіченої пані», здатної функціонувати в аристократичному середовищі, підтримувати культурну комунікацію та відповідати новим нормам поведінки епохи Просвітництва.

Найпоширенішою формою жіночого навчання у шляхетському середовищі залишалася домашня освіта. Особливо це стосувалося магнатських та заможних шляхетських родин, які мали можливість утримувати приватних учителів, гувернанток або запрошених наставників. У XVIII ст. така модель виховання дедалі більше набувала системного характеру. Якщо раніше домашнє навчання дівчат часто обмежувалося релігійними настановами, рукоділлям і підготовкою до ведення господарства, то тепер його

---

¹ Bogucka M. Women in Early Modern Polish Society. London : Ashgate, 2004. С. 210.

зміст значно розширюється. Освіта починає включати вивчення іноземних мов, музики, танців, основ літератури, етикету та світської поведінки.¹ У багатьох магнатських родинх домашнє виховання дівчат організовувалося за зразком французьких аристократичних домів. Французька мова вважалася обов'язковою ознакою доброго виховання, а володіння нею фактично ставало елементом соціального престижу. Саме тому в багатьох родинх до навчання дітей залучали французьких гувернанток або іноземних учителів. Як свідчить листування представників магнатських родів XVIII ст., французька часто використовувалася не лише як навчальна дисципліна, але й як мова повсякденного спілкування в аристократичному середовищі.² Це було пов'язано з орієнтацією польсько-литовської аристократії на французькі культурні моделі, які сприймалися як символ європейської витонченості та освіченості.

Особливу роль у системі жіночого домашнього виховання відігравали гувернантки. У XVIII ст. інститут гувернанток поступово стає важливою частиною шляхетської культури. Найчастіше це були іноземки — французьки, рідше німкені або італійки, які не лише навчали дітей мов, але й фактично формували їхню модель поведінки. Гувернантка відповідала за повсякденне виховання дівчини: контролювала її манери, мову, стиль спілкування, навички поведінки в товаристві. У цьому сенсі вона виконувала не лише педагогічну, а й культурно-соціальну функцію, виступаючи посередником між локальною традицією та новими європейськими моделями аристократичного життя. Особливо показово, що гувернантки часто впливали навіть на побут родини, поширюючи французькі норми етикету, моду та правила світської комунікації.

Домашня освіта дівчат у XVIII ст. дедалі більше набувала впорядкованого та цілеспрямованого характеру. У великих шляхетських

---

¹ Edukacja Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku. 2023. С. 20.

² Korespondencja Franciszki Urszuli Wiśniowieckiej-Radziwiłłowej (1734–1746). Warszawa, 1967. С. 150.

родинах навчання організовувалося за чітким розпорядком і нерідко тривало впродовж кількох років під наглядом гувернанток або запрошених наставників. Водночас сама логіка жіночого виховання суттєво відрізнялася від чоловічої. Якщо освіта хлопців була спрямована на підготовку до участі в політичному, військовому чи адміністративному житті, то дівчат виховували передусім як майбутніх хранительок родинного порядку та представниць шляхетської культури. Саме тому жіноче навчання орієнтувалося не стільки на академічну підготовку, скільки на формування відповідного стилю поведінки, уміння підтримувати соціальні контакти, вести домашнє життя та відповідати нормам аристократичного середовища.

Цікавим є і питання спільного навчання братів та сестер у шляхетських родинах. У ранньому дитинстві діти часто могли навчатися разом, особливо коли йшлося про базові навички читання, письма або релігійного виховання. Однак із віком освітні траєкторії хлопців і дівчат починали чітко розходитися. Хлопці зазвичай переходили до колегій, єзуїтських шкіл або продовжували навчання з приватними вчителями, орієнтуючись на політичну чи військову кар'єру. Натомість дівчата залишалися в межах домашньої освіти або потрапляли до пансіонів. Уже сам поділ навчальних програм демонстрував різне бачення соціальної ролі чоловіка й жінки. Чоловіча освіта була спрямована на участь у публічному житті, тоді як жіноча — на функціонування у сфері родини та світського товариства.

Перші жіночі пансіони на території Речі Посполитої почали з'являтися ще наприкінці XVII ст., однак особливо активно вони поширюються саме у XVIII ст. Найраніше такі заклади формувалися при жіночих монаших орденах, насамперед у середовищі візитанток та бенедиктинок, які поєднували релігійне виховання із навчанням дівчат зі шляхетських родин. Одним із найвідоміших осередків такого типу був монастир візитанток у Варшаві, заснований у 1654 р. за підтримки королеви Людвіки Марії Гонзаги. При ньому функціонував пансіон для дівчат, де вихованки проживали постійно, перебуваючи під наглядом черниць і наставниць. У XVII–XVIII ст. подібні

заклади поступово виникають також у Кракові, Львові, Вільно та інших великих містах Речі Посполитої.¹

Спочатку пансіони мали переважно напівмонастирський характер, проте у XVIII ст. їхній характер поступово змінюється під впливом світської культури та просвітницьких ідей. Пансіони дедалі частіше починають функціонувати як приватні освітньо-виховні заклади для шляхетних дівчат, орієнтовані не лише на моральне виховання, а й на формування відповідних соціальних навичок. Утримувалися вони здебільшого за кошти батьків вихованок, які оплачували проживання та навчання доньок. У деяких випадках додаткову фінансову підтримку надавали магнатські родини або церковні покровителі, особливо якщо йшлося про заклади при монастирях.

У приватних пансіонах дівчата зазвичай проживали постійно або перебували протягом значної частини року.² Освітня програма включала французьку мову, письмо, читання, основи географії, танці, музику, правила поведінки, рукоділля та релігію. Особливо велике значення надавалося саме «мистецтву поведінки». Дівчат навчали правильної манери говорити, рухатися, вести бесіду, поводитися за столом, приймати гостей, писати листи. Усе це свідчить про зміну самої функції освіти: вона дедалі більше перетворювалася на спосіб культурної репрезентації соціального статусу. Освіченість починає сприйматися не лише як внутрішня чеснота, але і як видимий елемент шляхетської культури.

Показово, що в пансіонах значно більше уваги приділялося світській літературі, ніж у традиційній монастирській освіті. Якщо раніше коло жіночого читання обмежувалося переважно релігійними текстами, то тепер дівчата дедалі частіше знайомляться з французькою літературою, морально-етичними романами, поезією та творами просвітницького характеру.³ Проте

1

² Świąch-Małysa H. Klasztor bernardynek pw. św. Agnieszki w Krakowie (1459–1788). Kraków, 2025. С. 230–232.

³ Davis N. Z. Society and Culture in Early Modern France. Stanford, 1975. С. 180–182.

доступ до літератури все ще залишався контрольованим. У педагогічних текстах XVIII ст. часто наголошувалося, що жінка повинна читати лише «корисні» книги, які не загрожують її моральності та не формують «надмірної самостійності» мислення. Це свідчить про суперечливий характер жіночої освіти доби Просвітництва: суспільство визнавало потребу в освічених жінках, однак водночас прагнуло обмежити потенційно небезпечні наслідки цього процесу.

Утім, навіть попри зовнішню «легкість» такого виховання, світська жіноча освіта XVIII ст. стала важливим етапом поступового розширення освітніх можливостей жінок у Речі Посполитій. Порівняно з попередніми століттями, дівчата з шляхетських родин отримували значно ширший доступ до книжної культури, іноземних мов і загальноєвропейських культурних практик. Це сприяло формуванню нового типу жіночої освіченості, який уже не обмежувався виключно релігійною побожністю чи домашніми навичками. Жінки дедалі активніше включалися у культурне життя аристократичного середовища. Саме у XVIII ст. починає формуватися прошарок жінок, для яких освіченість ставала важливою частиною особистої та соціальної ідентичності.

Водночас ці зміни не означали справжньої освітньої рівності. Світська жіноча освіта залишалася переважно становим явищем і була доступною насамперед для магнатських та заможних шляхетських родин. Для більшості жінок нижчих соціальних верств можливості систематичного навчання все ще залишалися вкрай обмеженими.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що освітні новації в Речі Посполитій XVI–XVIII ст. стали одним із ключових чинників трансформації ранньомодерного суспільства, а їх розвиток відображав складні процеси культурної, соціальної та політичної модернізації держави. Освіта в цей період перестала бути виключно церковним або вузькостановим явищем і поступово перетворилася на важливий механізм формування політичної культури, соціальної ідентичності та інтелектуального простору Речі Посполитої. Водночас ці процеси не були рівномірними чи універсальними: вони розвивалися в умовах глибокої соціальної та гендерної диференціації, що визначало специфіку доступу до знань, характер виховання та освітні перспективи різних груп населення.

Дослідження показало, що освітні зміни XVI ст. були тісно пов'язані з проникненням гуманістичних ідей, які суттєво трансформували саму логіку навчання. Гуманістична педагогіка сприяла переосмисленню ролі людини, знання та освіти в суспільстві. Якщо середньовічна система освіти переважно орієнтувалася на релігійну догматику та схоластичне мислення, то гуманістична модель висувала на перший план розвиток особистості, риторичних здібностей, моральної культури та практичних навичок, необхідних для участі в суспільному житті. Освіта почала розглядатися не лише як шлях до духовного вдосконалення, а і як інструмент формування активного громадянина, здатного виконувати політичні, адміністративні та культурні функції. Водночас гуманістичні освітні новації у Речі Посполитій не були простим копіюванням західноєвропейських моделей. Вони адаптувалися до місцевих умов, поєднуючи ренесансні інтелектуальні тенденції з традиційною релігійністю, шляхетською політичною культурою та становою структурою суспільства. У результаті сформувалася специфічна освітня модель, у якій гуманізм співіснував із християнською етикою, а інтелектуальний розвиток поєднувався з вихованням політичної лояльності та

моральної дисципліни. Саме ця синтетичність стала однією з характерних рис освітнього простору Речі Посполитої.

Особливе значення в освітніх процесах мала інституціоналізація навчання. У XVI–XVII ст. на території Речі Посполитої формується розгалужена мережа шкіл, колегій, академій та університетів, яка значною мірою визначила подальший розвиток інтелектуального життя держави. Освітні інституції стали не лише центрами передачі знань, але й осередками формування нової культурної еліти. Важливу роль у цьому процесі відіграли єзуїтські колегії, які поєднали гуманістичні освітні принципи з дисциплінарною системою Контрреформації. Їх діяльність сприяла стандартизації навчання, поширенню риторичної культури, розвитку театральних практик, філософських студій та мовної освіти. Саме через єзуїтське шкільництво Річ Посполита інтегрувалася в загальноєвропейський освітній простір.

Разом із тим дослідження засвідчило, що освітня система ранньомодерної Речі Посполитої залишалася глибоко соціально стратифікованою. Попри гуманістичну риторику універсальності знання, реальний доступ до освіти був привілеєм передусім шляхти та частково міщанства. Освіта виконувала не лише культурну чи інтелектуальну функцію, але й виступала механізмом відтворення соціальної ієрархії. Через навчання формувалася політична еліта держави, відтворювалися станові цінності та закріплювалася провідна роль шляхти у суспільстві. Таким чином, освітні новації, попри свій модернізаційний потенціал, одночасно сприяли консервації існуючого соціального порядку.

Не менш важливим результатом дослідження є висновок про те, що освіта в Речі Посполитій була тісно пов'язана з процесами соціалізації та формування гендерних ролей. Саме гендерний аспект дозволяє глибше зрозуміти внутрішню суперечливість освітніх реформ ранньомодерної доби. Якщо чоловіча освіта поступово набувала інституційного характеру та відкривала шлях до участі в політичному й інтелектуальному житті, то жіноча

освіта тривалий час залишалася обмеженою рамками приватної сфери. Освітні можливості чоловіків і жінок визначалися не стільки індивідуальними здібностями, скільки соціальними очікуваннями щодо їхньої ролі в суспільстві. Родинна модель виховання відіграла ключову роль у закріпленні цих відмінностей. Саме в межах сім'ї формувалися базові уявлення про «належну» поведінку чоловіків і жінок, їх соціальні функції та освітні перспективи. Хлопців орієнтували на участь у публічному житті, державній службі та політичній діяльності, тоді як дівчат готували передусім до виконання ролі дружини, матері та хранительки домашнього порядку.

Однак важливо підкреслити, що жіноча освіта в Речі Посполитій не була повністю відсутньою чи другорядною. Хоча вона довгий час не мала системного інституційного характеру, саме в XVI–XVIII ст. поступово формуються передумови для її розвитку. Значну роль у цьому процесі відіграли монастирі, які стали одним із небагатьох просторів, де жінки могли здобути відносно ширшу освіту. Монастирське середовище забезпечувало навчання грамоті, релігійним текстам, основам письма, музики та інколи іноземним мовам. У межах монастирської освіти жінка вперше отримувала можливість не лише засвоювати релігійні норми, а й долучатися до інтелектуальної культури. Монастирі виконували значно ширшу функцію, ніж просто релігійні установи. Вони були осередками жіночої соціалізації, культурної комунікації та передачі знань. Саме тут формувався специфічний тип жіночої освіченості, який поєднував побожність із елементами гуманістичної культури. Водночас монастирська освіта залишалася обмеженою рамками релігійної моделі жіночності й не передбачала повноцінного включення жінок у публічний інтелектуальний простір. Проте навіть у такому вигляді вона стала важливим етапом у розвитку жіночої освіти, створивши передумови для подальших змін у XVIII ст.

Особливо показовими є процеси, що відбувалися у XVIII ст., коли під впливом Просвітництва та освітніх реформ починає поступово змінюватися ставлення до жіночої освіти. У цей період дедалі частіше з'являються ідеї про

необхідність інтелектуального розвитку жінки, хоча й переважно в межах традиційних уявлень про її роль у суспільстві. Освіта жінки починає розглядатися не лише як засіб морального вдосконалення, але й як необхідна умова виховання майбутніх поколінь. Таким чином, жіноча освіта поступово виходить за межі виключно релігійного чи домашнього виховання та набуває рис більш системного явища. Аналіз освітніх новацій у гендерному вимірі дозволяє дійти висновку, що освіта в Речі Посполитій була не лише інструментом передачі знань, але й важливим механізмом формування соціального порядку. Через систему виховання та навчання суспільство відтворювало уявлення про владу, авторитет, моральність і належні моделі поведінки. Освіта не просто відображала існуючі гендерні та соціальні відносини — вона активно брала участь у їхньому конструюванні та легітимації.

Водночас освітні процеси ранньомодерної доби не можна оцінювати однозначно як прогресивні чи консервативні. Їх суперечливість полягала в тому, що модернізаційні тенденції поєднувалися зі збереженням традиційних структур. Гуманізм відкривав нові можливості для розвитку особистості, однак ці можливості залишалися нерівномірно розподіленими. Освіта розширювала інтелектуальний простір суспільства, але водночас закріплювала станові та гендерні межі. Саме ця подвійність є однією з ключових характеристик освітніх новацій у Речі Посполитій XVI–XVIII ст.

Отже, освітні новації в Речі Посполитій XVI–XVIII ст. стали важливим етапом переходу від середньовічної моделі освіти до ранньомодерної системи, орієнтованої на гуманістичні цінності, інституційну організацію навчання та формування нової інтелектуальної культури. Вони сприяли інтеграції держави в європейський культурний простір, розвитку політичної культури шляхти та поступовому розширенню освітнього середовища. Водночас ці процеси відбувалися в межах станово-ієрархічного та патріархального суспільства, що визначало нерівномірність доступу до освіти та збереження гендерної асиметрії. Саме тому історія освітніх новацій у Речі Посполитій є не лише

історією інтелектуального прогресу, але й історією соціальних обмежень, боротьби між традицією та модернізацією, між прагненням до розвитку та необхідністю збереження існуючого порядку. У цьому полягає її головна історична специфіка та водночас наукова цінність для сучасного осмислення розвитку освіти, гендерних відносин і соціокультурних трансформацій ранньомодерної Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

dlės aktai (dokumentai ir tyrinėjimai) / Akty Horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia) / red. J. Kiaupienė, L. Korczak. Vilnius ; Kraków : Lietuvos istorijos institutas ; Polska Akademia Umiejętności, 2013.

rugi list JMC pana Doświadczyńskiego do przyjaciela swego względem edukacji

с Berthes, [кінець XIX ст.].

nstrukcje rodzicielskie / W. Rzewuski. 1754–1764.

orespondencja Franciszki Urszuli Wiśniowieckiej-Radziwiłłowej (1734–1746).

Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967.

odrzewski A. F. O poprawie Rzeczypospolitej / tłum. C. Bazylik. Kraków : Drukarnia Łazarzowa, 1577.

Monumenta historica Societatis Jesu. Madrid : Institutum Historicum Societatis Iesu, 1894–.

Wyjaśnienie Królu Panie Miłościwy, Prześwietne Rzeczypospolitey Skonfederowane Stany... : [Incipit: „Znana publiczności z powołania sytuacja

konnych i dekretów kościelnych : dnia 30 stycznia roku pańskiego 1783 – Lublin : D

zechowski S. List do Jana Franciszka Commendoniego o sobie samym // Dzieła Chępczowskiego: Wył. 104: 2036) / red. J. Starnawski. Wrocław : Ossolineum, 1972. S.

333–...

o

esu // Monumenta Germaniae Paedagogica. Berlin : A. Hofmann, 1887–1894.

á

iv

a

P

egula św. ojca Benedykta oraz konstytucje zakonnic benedyktynek od nieustającej
a

idva rerum Pawła Sebastiana Zembrzuskiego z XVIII w. // Repozytorium
Uniwersytetu Jagiellońskiego. URL: <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/216763>
дата звернення: «21.04.2026).

idva rerum szlacheckiego środowiska XVII–XVIII w. // Wielkopolska Biblioteka
дата звернення: 21.04.2026).

j

krypty wykładów 1609–1612 // Biblioteka Narodowa w Warszawie (dawna
Biblioteka Zamoyskich). Sygn. BOZ 1518–1519, 1526.

Statuta nec non liber promotionum Philosophorum ordinis in Alma Universitate
Cracoviensis. Cracoviae, XVI–XVII w.

statut Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wilno, 1588.

statuty Akademii Zamoyskiej // Інститут рукопису НБУВ. Ф. 4222. Спр. 50.

statuty Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach
a

j

śrórowski Ch. Z. Pektoralik duchowny dla panien zakonnych pod regułą świętego
Benedykta żyjących sporządzony od iednego kapłana tegosz zakonu y do druku za
D

ę

ругий (Волинський) Статут Великого князівства Литовського 1566 року :
шам'ятка права XVI ст. // Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>

z

Фойола І. Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми. Пер. з англ А.
Маслюх. Львів, Свічадо, 2005. 248 с.

Старий (Старий) Статут Великого князівства Литовського 1529 р. : переклад
шам'ятки права // Конституанта. URL:

S

a

k

дата звернення: 21.04.2026).

татут Великого князівства Литовського 1588 року / пер. сучасною російською
м

о

Література:

о

ю

élumeau Jean. Reformy chrześcijaństwa w XVI i XVII wieku / Jean Delumeau ;
 tłum. P. Kłoczowski. Warszawa : Instytut Wydawniczy PAX, 1986. 312 s.

(дата звернення: 21.04.2026).

HThe Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1569. Oxford : Oxford
а

ц

ót S. Historia wychowania. Warszawa : Żak, [б. p.]. 407 s.

iedźwiedź J. Inkulturacja szkolnictwa jezuickiego w Polsce i na Litwie w XVI–
XVIII wieku. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016. S.
222–248.

л

ь

edgórska E. Sprawa wychowania kobiet w znaczniejszych czasopismach polskich
drugiej połowy XVIII wieku. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961.

й

więch-Małysa H. Klasztor bernardynek pw. św. Agnieszki w Krakowie (1459–
дата звернення: 21.04.2026).

рр.

ałęski S. J. Jezuiaci w Polsce. T. 4, cz. 1: Kolegia i domy założone za królów
Żygmunta Augusta i Stefana Batorego 1564–1588. Kraków : Drukarnia W. L.

о

ncyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / red. L.
Grzebień. Kraków : WAM, 1996. 661 s.

й

oładź-Strzelczyk D. Dziecko w dawnej Polsce. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie,

овсунівська Н. М. Музичне мистецтво єзуїтів у Речі Посполитій (XVI–XVIII ст.): між духовною місією та освітнім ідеалом. Тенденції забезпечення якості освіти : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 11 серп. 2025 р. Дніпро, 2025.

од Б. В. Ідея всебічного й гармонійного виховання особистості в епоху європейського Відродження : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Полтава, 2005.

рищук Ю. Становлення та розвиток освіти в Польщі початку XI – кінця XVI століття. Освітологічний дискурс. 2016. № 3 (15).

ралуок П. Єзуїтські колегії та їхня роль у розвитку богословської культури українців. Релігієзнавчі студії. 2017.

анівський Р. Особливості раннього становлення та розвитку освіти на теренах Польщі: історичний аспект. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2023.

еряков С. О. Джерельна база вивчення історії єзуїтського шкільництва в польській історіографії кінця 1830-х – початку 1850-х рр. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія». 2014. № 50. С. 159–164.

еряков С. О. Єзуїтське шкільництво на українських землях Речі Посполитої у другій половині XVII ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Харків, 2004. 20 с.

еряков С. О. Науково-культурний потенціал Львівської єзуїтської школи (1648-1700) / Серяков Сергій // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). 2008. 8. С. 172-192

еряков С. О. Рівень інтелектуальної підготовки викладачів єзуїтських шкіл на сході Польської провінції Товариства Ісуса в 1648–1675 рр.: чинники формування, тенденції змін, вплив на якість освіти. Дриновський збірник.

молій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ : Альтернативи, 1997. 367 с.

олмський І. Історія України. Мюнхен : Наук. т-во ім. Шевченка, 1949. 364 с.

ковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ : Наукова думка, 1993. 416 с.